

Magyar felderítő a Krimben 1920-ban

Dokumentumközlés

II. rész*

Kolontári Attila**

Abstract **A Hungarian Intelligence Agent in Crimea in 1920. Publication of Archival Documents. Part Two.** In the course of 1920 the Hungarian political and military leadership was intensely interested in the developments in the Crimean situation, where the White Russian movement was fighting the last rear-guard fights headed by General Pyotr Vrangel against the Red Army. For Hungary, having lost World War I and being isolated and subjected to military control, there was no possibility to establish relations with the Vrangel-regime legally. Therefore, through various illegal channels, they sent military intelligence agents to the Crimea, who met the prominent members of that regime on the spot and were able to gather first-hand information from them. One of the Hungarian intelligence agents who made it to the Crimea was Lieutenant György Purjesz, who prepared a detailed report on his journey after his return. Although his report was highly evaluated by the Ministry of National Defence, its elements could not be utilized in practice since in the meantime the Vrangel-regime had failed and the Crimean peninsula had been evacuated by the Whites. In spite of this, the lengthy document contains a lot of noteworthy details relating to the history of the Russian civil war.

Keywords Hungary, the Crimea, Vrangel-regime, Hungarian Intelligence Service, Lieutenant György Purjesz

II. Politikai helyzet

1. Polgári közigazgatás és belpolitika

...¹

* A dokumentumközlés első része az *Acta Scientiarum Socialium* 2012. évi 35. számában olvasható. A szöveg tagolásán nem változtattam, azoknak a személyeknek az életrajzi adatait, akik már az előző részben is szerepeltek, itt nem adtam meg újra.

** Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar
Email: kolontari.attila@ke.hu

¹ Az itt kihagyott alfejezet az előző rész zárófejezete

2. Külpolitika

A külpolitikát (mint előbb említettem) Sztruve külügyminiszter irányította. Sajnos a krími kormány külpolitikája éppen olyan szerencsétlen és gyenge volt, mint a belpolitikája. Itt is hiányoztak az értékes államférfiak, és a külföldön élő, főleg Párizsban tartózkodó politikusok várt támogatása is elmaradt. Külföldön csupán egy embere volt Vrangelnak, aki sokat igyekezett használni az ellenforradalomnak, s ez Burcev, az Obscseje Gyelo” szerkesztője volt. Burcev már öreg, törődött ember, s nem olyan nagy kaliberű politikus, hogy Vrangelnak komolyan tudott volna segíteni. Az értékes államférfiakon kívül pénze sem volt a krími kormánynak ahhoz, hogy erőteljes külpolitikát folytasson, pedig az orosz államférfiak ugyancsak hozzá voltak szokva „guruló rubelekkel” politikát irányítani.

Vrangelnak a külpolitikai meggyőződése a következő volt. 1. a legerőteljesebb külpolitikát szilárd belpolitikával lehet csak vezetni, 2. az orientációt illetően: Oroszországnak legyen egy egész szövetségese, az orosz nép. Oroszország olyan nagy, hogy teljesen elég [ha] a nép egymást megérti. Értsenek egyet: európai Oroszország, és Ukrajna, Szibéria, Turkesztán, Kaukázus, s semmi külföldi orientációra nincs szükség.²

Vrangel, mint maga is kijelentette, az orosz orientáció híve.

Az egyes államokkal való viszonya a következő volt:

a) Franciaország. Ettől az országtól vártak a legtöbbet, Franciaország volt az első, amely elismerte a Vrangel kormányt. Francia részről egy Regierungoberkommisar, De Martello gróf és Brousseau tábornok³ Krímbe érkezését ágyúlövésekkel jelezték. A főparancsnok aznap meglátogatta De Martello-t a „Provence” nevű hadihajón, amely a Krímbe érkezett Konstantinápolyból. Lukomszkij⁴ orosz tábornok kísérte a franciákat. Midőn Vrangel a hajóra érkezett, a francia le-

² A kissé hevenyészett megfogalmazás mögött Vrangel feltételezett távlati politikai koncepciójának egy meghatározó pontja húzódik meg, melynek egyes elemei rövid krími regnálása alatt is tetten érhetők. Ennek lényege az elődje, Gyenyikin által is erőteljesen hangoztatott „hatalmas, egységes és oszthatatlan Oroszország” jelszóval történő szakítás volt. Utóbbi jegyében – Vrangel véleménye szerint – bolsevikellenes egységfront megteremtése helyett csak azt sikerült elérni, hogy „harcoltak a bolsevikokkal, harcoltak az ukránokkal, Grúziával és Azerbajdzsánnal, és csak kevés választott el attól, hogy a kozáksággal is harcot kezdjenek...” (Vrangel, P. N. Zapiszki. Knyiga 2. glava 2. „Pervije dnyj”. <http://militera.lib.ru/memo/russian/vrangel1/07.html>) Vrangel távlatosan a nagy kiterjedésű ország föderatív át-szervezésében, a nagyfokú belső önállóságot élvező egységek szövetségében gondolkodott. Ezt a törekvését tükrözik a kozák atamánokkal kötött megállapodásai, és a hegyi népekkel folytatott tárgyalásai. Lengyelország és Finnország esetében pedig állami függetlenségük *de facto* elismeréséig is eljutott. (Cvetkov, V. Zs.: Evoljucija programmi reform v polityicseszkoj gyejatyelnosztvi pravityelsztva Vrangelja v 1920 godu. In: Krim, Vrangel, 1920 god. Moszkva, Misl, 2006. 63–70. old.)

³ Regierungoberkommisar – kormányfőbiztos. A felsorolt személyek kilétét, életrajzi adatait nem sikerült kideríteni.

⁴ Lukomszkij, Alekszandr Szergejevics altábornagy (1868–1939): 1915–1916-ban a hadügyminiszter helyettese, 1916-ban hadosztályparancsnok, a bolsevik hatalomátvételt követően a fehér önkéntes mozgalom egyik szervezője, Gyenyikin helyettese. 1920. márciusától Vrangel képviselője a szövetséges és társult főhatalmak konstantinápolyi parancsnokságánál. Tisztségének megszűnését követően a Főparancsnok, majd Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg közvetlen alárendeltségébe tartozott.

génység fegyver alá lépett és ágyúlövésekkel jelezte a főparancsnok látogatását. Vrangel két óra hosszat volt a hajón. De Martello és Brousseau még aznap visszaadták a látogatást. Vrangel a régi cári udvarban fogadta őket, mely alkalomra diszszázad vonultatott ki. A franciák még vagy négy napig tartózkodtak a hajón, míg a részükre szánt helyiségeket újonnan rendbehozták. Díszbédék és vacsorák egymást érték. Vrangel a pohárköszöntőknél Franciaországot külön élte, Szerbiát is megemlítette, s kiemelte, hogy köszönettel tartoznak Szerbiának azért, mert a menekülteket elhelyezte. Amerikát is üdvözölte és megköszönte, hogy annyi rengeteg mennyiségű gyógyszert hoztak a Krímbe. A többi állam képviselőit általában említette csak meg: „és a többi állam képviselőit is szívélyesen üdvözli az orosz földön” mondatban. Dacára a színleges előzékenységnek, orosz körökben De Martell grófot ki nem állhatták. Ő volt annak idején Kolcsak tengernagynál is főmegbízott (s a katonai misszió ottani vezetője Janin ezredes), s őt is vádolták az orosz körök azzal, hogy része volt Kolcsak megsemmisítésében.⁵ A franciák hamar rájöttek erre, igen jó kémrendszerük volt, s csakhamar azt is megtudták, hogy a csapattisztek majdnem mindannyian németbarátok. Látták tehát, hogy az az állítás, hogy Oroszország Németországgal fog szövetséget kötni, nem lehetetlen, sőt valószínűnek látszik.⁶ Azért Vrangelt sem segítették erőteljesen. Ha a krími kormányt és ezzel az ellenforradalmat olyan mérvben támogatták volna, mint annak idején a lengyeleket, nem állt volna be a katasztrófa. Egyes tényezők szerint a lengyelek is propagandát fejtettek ki amellett, hogy az orosz ellenforradalmat ne támogassák. Ez érthető. A lengyeleknek sem lett volna kellemes egy erős cári Oroszország szomszédságában lenni, amely aztán a németekkel tartana, s viszont Franciaországtól is számon kérné, hogy mi van Kelet-Galíciával, Bukovinával, Konstantinápolyval, melyet az entente a londoni egyezmény alapján Oroszországnak ígért⁷, aztán miért nem segítették Oroszországot, mikor bajba került, a londoni

⁵ Helyesen: Janin, Pierre-Thiébaud-Charles-Maurice tábornok (1862–1946): 1916-tól az orosz főhadiszállás mellett működő francia katonai misszió vezetője. 1919 januárjától a Szövet-ségközi Legfelsőbb Főparancsnokság katonai képviselője Szibériában és a Távol-Keleten.

Kolcsak, Alekszandr Vasziljevics (1874–1920): orosz sarkkutató, tengernagy, 1916–1917-ben a Fekete-tengeri flotta parancsnoka. 1919-ben a szibériai fehér mozgalom vezetője, 1918–1920-ban Oroszország Főkormányzója. A kezdeti sikerek után rendszere összeomlott, 1919 őszén hadereje fokozatosan szorult vissza kelet felé. 1920. január elején Irkutszkban lemondott, a teljes főhatalmat Anton Gyenyikinnek adta át. A terjedő forradalmi mozgalom miatt a cseh légionáriusok védelme alá helyezte magát, akik azonban a franciák jóváhagyásával kiadták az ezereknek. Utóbbiak pedig kiszolgáltatták a bolsevik forradalmi bizottságnak. Kolcsakot 1920. február 7-én hajnalban kivégezték.

Janin ténykedése és élesen Kolcsak-ellenes beállítottsága valóban komoly szerepet játszott az admirális sorsának alakulásában. Árulással is felérő lépésével (néhány nappal korábban ugyanis garantálta Kolcsak személyes biztonságát) a kortársaktól kiérdemelte a „becsület nélküli tábornok” titulust.

⁶ A Vrangel parancsnoksága alatt álló orosz haderő tisztikarának németbarátságáról szóló megjegyzések erős túlzásnak tekinthetők a jelentésben.

⁷ Londoni egyezmény: valójában az 1915 márciusában Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország által megkötött, több dokumentumból álló, ún. „Konstantinápoly-megállapodásról” van szó. Az egymáshoz intézett diplomáciai jegyzékekben a felek rögzítik, hogy antant győzelem esetén Oroszország megkapja Konstantinápolyt, Dél-Trákiát és a tengerszorosokat. Ezzel az orosz külpolitika egyik legfontosabb, évszázados törekvése valósult volna meg. 1917-ben Miljukov, az Ideiglenes Kormány külügyminisztere elérte, hogy az antant hatalmak továbbra is érvényben lévőnek tekintsék a megállapodást. A bolsevik ha-

egyezmény közös segítségéről is szól, miért nem támogatták Kolcsakot, Gyenyikint, Jugyenyicset, és miért hagyták Oroszországot ennyi ideig pusztulni, és az orosz műveltséget teljesen tönkremenni. A jó viszony és az előzékenység tehát mesterkél volt.

b) Szerbiával jó viszonyt tartott a krími kormány. Egyrészt azért, mert menekülteket helyeztek el a szerbek, másrészt, mert vezető állásokban lévő (többnyire öregebb) urak a pánszláv eszméknek hívei voltak. Azok azonban, akik már Szerbiában voltak, mint menekültek, nem dicsérik a szerbeket, mert sokszor rosszul bántak az oroszokkal (igaz, hogy erre többször az oroszok szolgáltattak okot). Tény azonban, hogy a Belgrádban élő orosz menekült tisztek közül alig van valakinek szerb tisztszerű ismerőse. A szerbek, mint kultúrában alacsonyabb fokon állókra néznek az oroszokra. Szerbiát Sztepanovics őrnagy⁸ képviselte a Krímben.

c) Bulgáriának hivatalos képviselője a Krímben nem volt. Vrangelnak azonban Szófiában és Várnában volt képviselője. Szófiában követség és katonai misszió, mely utóbbit Peklevanov vezérkari ezredes vezette, és Várnában katonai misszió és evakuáló pont. Itt Benderev tábornok volt Vrangel képviselője.⁹ A kormány hivatalosan nem tartott fenn jó viszonyt Bulgáriával, de a valóságban mégis jó viszonyban voltak. Bulgária is sok menekültet helyezett el, s jobban látta el őket, mint Szerbia. Továbbá Bulgáriában jelenleg szintén pánszláv kormány van, és az orosz vezető pánszlávok összeköttetést tartottak fenn velük. A menekültek, akik Bulgáriában voltak, barátságosan nyilatkoztak a bolgárokról.

d) Örményországot Szagateljánnevű örmény állampolgár képviselte. Midőn a török nacionalisták Örményországnak hadat üzentek, Szagatelján Vrangel segítségét kérte a Krímben élő hadköteles örmények hazaszállításához. A krími kormány segítette Szagateljánt ezen kérésében (valószínűleg a franciák nyomása alatt, akik az örmények harcát Kemal ellen szívesen látták), de ezáltal a krími tatárok elégedetlenségét vívták csak ki maguknak, akik a Kemal mozgalomról tájékozva [sic] voltak, s nacionalista érzelműek voltak.¹⁰

e) Romániával szemben viseltettek a legnagyobb antipátiával. Hivatalosan román képviselő a Krímben nem volt. Bukarestben volt Vrangel képviselő. A román érdekeket a Krímben a görög konzul képviselte. Romániának nem tudták elfelejteni, hogy amikor a Gyenyikin hadsereg hátráló csapatai a Dnyeszteren át Bessarábiába akartak menekülni, a románok géppuskatűzzel verték őket vissza, úgy hogy a Bessarábiába menekülni akaró osztagok egyik oldalról a bolsevisták, a másiktól a románok géppuskatűzének voltak kitéve. Itt pusztult el az odesszai hadapródiskola is a románok és a vörösek tüze között.¹¹ Romániának nem érdeke, hogy Oroszország újra nagy

talomátvétel és Oroszország háborúból történő kilépése miatt azonban a kérdést lekerült a napirendről.

⁸ Személyére vonatkozó életrajzi adatot nem találtam.

⁹ Valószínűleg Benderev, Anasztasz Georgijev (1859–1946) altábornagy, bolgár-orosz származású katonatisztról van szó. Peklevanov részletes életrajzi adatai ismeretlenek.

¹⁰ Szagateljan életrajzi adatai ismeretlenek

Kemal Atatürk, Musztafa (1881–1938): török katona, államférfi. Az első világháborús vereséget és a Sèvres-i békét követően a török nemzeti, ellenállási mozgalom vezetője. A modern Törökország megteremtője. 1923-tól köztársasági elnök.

¹¹ Purjesz információja némi pontosításra szorul, hiszen épp a hadapródiskola növendékei vészelték át a leginkább épségben a kérdéses napokat. 1920. február 3-a és 8-a között a Déloroszországi Fegyveres Erők a Vörös Hadsereg támadása elől kénytelenek voltak kiüríteni Odesszát és környékét. Az evakuálás azonban szervezetlenül folyt. A menekülők egy része (becslések szerint mintegy 12-16 ezer fő, civilek, katonák, köztük a kadétiskola min-

legyen, mert akkor elveszti Besszarábiát, s ezért támogatja az önálló ukrán állameszmét, mert reméli, hogy Ukrajna a támogatás fejében le fog mondani Besszarábiáról. Az orosz tisztek még nem voltak abban biztosak, hogy a bolsevistákat megsemmisítik, s máris arra gondoltak, hogy Románián bosszút álljanak. Vrangel hadseregében sok besszarábiai illetőségű orosz tiszt volt, akik nem akartak román megszállás alá kerülni, inkább eljöttek a vörösök ellen harcolni. A múlt évben, mikor Gyenyikin egész Orjolig nyomult elő, már kész terv volt Besszarábia megszállására, s ha a hirtelen megsemmisülés nem jön közbe, végre is hajtották volna a tervet. A románok ezen időben igen erősen figyelték Gyenyikin ténykedését, csupán Odesszában 80 román kémét tartottak nyilván.

Azonkívül nem tudják az oroszok elfelejteni, hogy Románia mindazokat a raktarakat, melyek[et] annak idején az osztrák-magyar hadsereg ellen harcoló Scserbacsov tábornok¹² hadserege Besszarábiában összegyűjtött, lefoglalták, és az ellenforradalmi hadseregnek ebből nem adtak semmit, holott Gyenyikin hadserege annak idején, mielőtt az angoloktól ruházatot kapott, teljesen lerongyolt volt. A románok a visszavonult Scserbacsov hadsereg lovait, ágyúit és teljes gazdaságát is elvitték, és az orosz ellenforradalmárokat még az oroszoktól (Scserbacsovtól) elvett dolgokkal sem támogatták.

Rezümé: Vrangel tisztjei között és egyáltalán a körében [sic] nagy volt az elkeseredés a románok ellen, és mindenki a románok felett való bosszúállásra gondolt.

f) Cseh-Szlovákiával meglehetősen feszült volt a viszony. A csehek nem tartottak képviselőt Vrangelnél. A délorosz kormánynak azonban volt képviselője Prágában. Leontyev tábornok és Akintyevszkij ezredes.¹³ A viszony azért volt feszült, mert a

tegy 400 hallgatója) szárazföldi úton Ovidiopol felé vette az irányt, hogy a vörösök elől átjuthasson az akkor román kézen lévő Besszarábiába. A határt azonban a románok lezárták, a Dnyeszter befagyott torkolatán átkelni szándékozókra ágyúból figyelmeztető lövéseket adtak le (a beszakadt jég alól sikerült kimenteni az embereket). Kétnapi huzavona után az oroszokat visszafordították. A kadétek többsége és az oktatói állomány, valamint utóbbiak családjai ekkor visszatértek a bolsevikok kezén lévő Odesszába. Mintegy 50 kadét csatlakozott Pjotr Vasziljev tábornok osztagához, amely északi irányba indult a román határ mentén. Menet közben többször összeütközésbe keveredtek az őket üldöző vörös egységekkel, a harcok során néhány kadét elesett. A többieket végül Mária román királyné közbenjárására beengedték Romániába, ahonnan hamarosan továbbutaztak a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba, Pancsovára. (Az evakuálás részleteiről lásd: Rosszelevics, A. M.: Othod Ogvezzkogo Kagyetszkogo Korpusza v Ruminyiju v 1920 godu. In: Kagyetszkije korpusza za rubezsom 1920–1945. Montreal é.n. <http://www.dk1868.ru/history/igor/rosselevich.htm#z2>) Az alakulat többi részét a románok valóban nem engedték be az országba, akik román területre léptek, azokat fegyverrel kényszerítették a visszatérésre. Az egység így néhány nap alatt a vörösök és románok között felmorzsolódott, Vasziljev tábornok, hogy elkerülje a fogságot, agyonlőtte magát. (Ennek részleteiről l. pl. Sulgin, V. V.: Godi. Dnyi. 1920. Moskva, Novosztyi, 1990. 594–635. old.)

¹² Scserbacsov, Dmitrij Grigorjevics, gyalogsági tábornok (1857–1932): 1917-ben a romániai frontszakaszon tevékenykedő orosz egységek parancsnoka. A bolsevik hatalomátvétel után az önkéntes mozgalom egyik szervezője volt. 1919-ben Gyenyikin Párizsba küldte, hogy a szövetségesek mellett képviselje az orosz hadsereget az utánpótlás és anyagi támogatás kérdésében. 1920 májusában Vrangellel való nézeteltérése miatt lemondott posztjáról.

¹³ Leontyev, Makszim Nyikolajevics, vezérőrnagy (1871–1948): orosz katonatiszt, 1914-től a vezérkar főszállásmestere, 1916-tól a 4. különleges dandár parancsnokaként a szaloniki fronton harcolt. 1920-ban Vrangel prágai katonai képviselőjévé nevezte ki. 1923-ig maradt hivatalában. Ezt követően Franciaországba távozott.

Akintyevszkij ezredes életrajzi adatai ismeretlenek.

csehek összeköttetésben állottak a vörösökkel, befogadtak szovjetképviselőket Prágában, kiutasították a Déloroszországból menekült egyetemi hallgatókat a prágai egyetemről. Ezeken kívül Kolcsak katasztrófájában is részesnek tekintik a cseh-szlovák légió parancsnokát, Gajda tábornokot, aki a Szolodovnyikov, Kerenszkij kormánybeli alezredes Kolcsak ellen irányított forradalmát támogatta, és így a Kolcsak hadsereg háta mögött forradalmi állapotot idézett elő. Gajda az orosz államkincstár vagyonát képező dolgokat vitt ki Szibériából és hozta át Cseh-Szlovákiába.¹⁴

g) Angliát Bell kapitány képviselte. Déloroszországban nem voltak szimpatikusak az angolok. A krími kormány többször tett közeledési kísérletet, de mindannyiszor hiába, Anglia csak a nacionalista oroszokat kész támogatni (így Gyenyikint is, ki jelenleg Londonban tartózkodik). Anglia az evakuálásnál nem segédkezett, s a menekültek elhelyezésénél is megtagadta segítségét. Mindazonáltal később elfogadott menekülteket, és elhelyezte őket a kisázsiai Tuzlán. Természetesen jobban látja el őket, mint Franciaország (hisz összesen 2000 menekült van csak Tuzlán, a többi francia táborban van), s ezzel propagandát csinál magának az oroszok között. Lloyd George tárgyalásai a vörösökkel,¹⁵ továbbá az angol kormány követelése, hogy Vrangel

¹⁴ Gajda, Radola /Rudolf Geidl/ (1892–1948): gyógyszerész, az első világháborúban az osztrák-magyar hadseregből önként megadta magát, majd a montenegrói hadseregben szolgált. 1916-ban Oroszországba ment, itt előbb egy szerb alakulat orvosa lett, majd a formálódó cseh légióban századparancsnok, majd 1918-tól ezredparancsnok lett. Később irányítása alá tartoztak az Omszktól keletre elhelyezkedő cseh alakulatok. Egységeivel részt vett Kolcsak offenzívájában, majd az azt követő visszavonulásban. 1919-ben Kolcsakkal való konfliktusa miatt eltávolították a fegyveres erők soraiból. Novemberben Vlagyivosztokban már Kolcsak-ellenes lázadást szervezett. Emiatt egy rövid időre letartóztatták, majd a szövetségesek követelésére szabadon engedték. Ezt követően elhagyta Oroszországot, Csehszlovákiába távozott.

Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics (1881–1970): orosz szocialista politikus, 1917-ben az Ideiglenes Kormány igazságügyi minisztere, hadügyminisztere júliustól miniszterelnök. A bolsevik hatalomátvételt követően emigrációban élt.

Purjesz Györgyhöz is eljutottak az információ-töredékek Oroszország aranytartalékának sorsáról, valamint arról, hogy az arany egy része, máig pontosan felderítetlen körülmények között, kézen-közön eltűnt. A szállítmány gyakorlatilag folyamatosan apadt. Az Ufában eltűnt 8 pudnyi arany kapcsán például a Purjesz által említett B. Szolodovnyikov alezredes (élettrajzi adatai ismeretlenek) vádolták, de bizonyítani igazából soha nem sikerült. A több ezer kilométeres útvonalon számos alkalommal cseh légionáriusok őrizték a vagonokat. Egyes források szerint a nemesfémkészletből 750 láda ezüstérmét át is adtak a transz-szibériai vasútvonalat blokkolni igyekvő cseheknek „lelépési pénzként”. Valószínűleg ez lehetett az az összeg, amire Purjesz a megjegyzésben utal. (Ajupov, Rasit: Carszkoje zoloto. Kak Ufa na nyegvelju sztala szamim bogatim gorodom planyeti In: <http://journalufa.com/9471-carskoe-zoloto-v-ufe.html>) Az is lehet, hogy a híresztelések mögött az aranykészlet legnagyobb megdézsmálása áll. 1920. január 11-éről 12-ére virradó éjszaka az egyik vagon plombáit ismeretlen tettesek feltörték és 13 láda aranyat elvittek. A szerelvényt cseh légionáriusok kísérték, bár, amint a vizsgálat megállapította, a vagonok előtt a kérdéses időpontban orosz katonák álltak őrt. Az elkövetők kilétére máig nem sikerült fényt deríteni. (Budnyickij, O. V.: Gyengi russzkoj emigracii: Kolcsakovszkoje zoloto. Moszkva, Novoje Lityeratur-noje Obozrenyje, 2008. 81–82. old.)

¹⁵ Lloyd George, David (1863–1945): brit liberális politikus, 1916 és 1922 között miniszterelnök. A párizsi békekonferencián a négy nagy egyike.

Lloyd George az egyik szószólója volt a szovjetek irányában történő gazdasági nyitásnak, arra számított, hogy a külföldi tőke megjelenése Szovjetoroszországban majd elvezet a bolsevik rendszer evolúciójához. Ennek a politikának a jegyében 1919 októberében Lon-

hagyja abba a polgárháborút és adja át a Krimet a vöröseknek, nagyon lehangolták és elkésértették a lakosságot. Ezeket a híreket természetesen a francia propaganda kétözve adta le, s így akart magának rokonszenvet kelteni a krími lakosságnál.

h) Magyarország. Igen kevesen érdeklődtek a magyar viszonyok iránt, és kevesen voltak informálódva. Akik tájékozódtak is, rosszul voltak értesülve a viszonyokról. Pl. Smigelszkij vezérkari szolgálatot teljesítő ezredes,¹⁶ midőn a hadseregről érdeklődött, kérdezte, mi a különbség a fehérgárda és a rendes vonalcsapatok között. Én azt feleltem neki, hogy nincs fehérgárda, mire ő azt mondta, hogy van, azok a fehérgárdisták, akik fehér tollat viselnek sapkájukon. Hasonlóan voltak informálva Arhangelszkij, Gajevszkij, Sztanyiszlavszkij vezérkari ezredesek, akik aztán ilyen értelemben referáltak előljáróiknak. Mindezen nevezett tisztek a fehérterrortól érdeklődtek, s azzal akartak engem megtéveszteni, hogy a fehérterror jogos, így mintegy kivenni, hogy tényleg van-e fehérterror. Sok beszédbe került, míg végre elhittem velük, hogy a hadsereg egy, s fehérterror nincs. A krími újságok hoztak néha hírt Magyarországról, legtöbbször a királykérdéssel kapcsolatban. Azonkívül megjelent a román misszió elnökével történt incidens (lásd mellékletet¹⁷).

A Vrangel kormány, mely osztatlan Oroszországért harcolt, természetesen jogot formált volna Kelet-Galíciára és a Kárpáti Oroszországra is.¹⁸ Sokszor jelentek meg újságokban cikkek „Prikarpatzkaja Rusz” (Kárpátmenti Oroszország) címen, melyekben fejtegették, hogy Rusz-Krajna orosz föld, még pedig a legrégebbi, a IX. században már oroszok laktak ott, s máig megtartották nyelvüket, dacára annak, [hogy] a Kárpátok déli lejtőjén élnek és idegen állam járma alatt voltak. Magyarország annyiban volt rokonszenvese az oroszok előtt, hogy lerázta a bolsevizmust és erőteljes politikát vezet a bolsevizmus ellen. Máskülönben az a sok pánszláv, kik Vrangelt körülvették, nem voltak rokonszenvvel eltelve Magyarország iránt [sic]. A Lengyelországgal való jó viszonyunkat tudták a varsói újságokból, s az ottani magyar-lengyel barátságos közeledésről is értesülve voltak. Lengyelországot pedig mindig a pánszlávizmus gátlójának nézik a pánszlávok.

donban Moscow Narodny Bank néven szovjet érdekeltségű kereskedelmi pénzüzetet alakult, 1920 júniusában szovjet–angol vegyes kereskedelmi társaságot hoztak létre a brit fővárosban, 1921. március 16-án pedig Nagy-Britannia kereskedelmi megállapodást írt alá Szovjetországgal. (Az egyezmény részleteiről lásd: Nyezsinszkij, L. N.: V intyereszah naroda ili vopreki im? Szovjetszkaja vnyesnyaja polityika v 1917–1933 godah. Moszkva, Nauka, 2004. 100. old.)

¹⁶ Smigelszkij, Konsztantyin Konsztantyinovics ezredes (1890–?): Gyenyikin és Vrangel hírszerző szolgálatának egyik irányítója, részletes életrajzi adatai ismeretlenek.

¹⁷ Nem található az iratkörnyezetben.

¹⁸ A Kárpátaljával kapcsolatos orosz szándékokhoz jó adalék az a levél, melyet Pavel Satyilov intézett Vaszilij Strandmanhoz 1920. december 15-én, alig egy hónappal a Krím-félsziget kiürítése után, amikor a menekültek tömegeinek elhelyezése, élelmezése szinte megoldhatatlan feladatnak látszott és a menekülttáborokban humanitárius katasztrófa fenyegetett, amikor a fehérek által képviselt orosz államiság romjaiban hevert. A levélben Satyilov arra kérte Strandmant, hogy segítse elő 3000 orosz menekült áttelepítését az SZHSZ Királyságból Kárpátaljára (a dokumentumban az Ugorszkaja Rusz kifejezést használta). Őket elsősorban a gyenge ottani értelmiség, az orosz identitás és a pravoszláv hit megerősítésére kívánta felhasználni, hogy alkalomadtán elősegíthessék a terület Oroszországhoz csatolását. Mindehhez Strandmannak a magyar kormánytól díjmentes és akadálymentes tranzitot kellett volna kérnie. (Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszijszkoj Imperii /AVP RI/, F. 166. Op. 508/3. D. 34. 20. l.)

1.) Az ukrán kérdés. Még Gyenyikin egyáltalán nem ismerte el az ukránokat, s Petljura ellen hadat vezetett, Vrangel megegyezni kívánt az ukránokkal és barátságos politikát vezetett Petljurával szemben. Az ukrán kérdést ukrán részről Lebcsenko politikus, orosz részről Priszovszkij tábornok vezették.¹⁹ Lebcsenko 1920. október 11-én nyíltan kifejtette programját Vrangel tábornok előtt. A program a következő tartalmú volt: 1) Ukrán önálló állami szervezet belügyeket illetőleg, Oroszországgal föderatív alapon áll. Az államformát az ukrán alkotmányozó gyűlés fogja meghatározni. 2) A belügyi és a katonai kormányzat ukrán legyen, és az orosz hadsereg fővezérének, illetve Oroszország kormányzójának legyen alárendelve. 3) Az ukrán nemzeti hadsereg felállításához nyomban hozzá kell fogni. 4) Felhívás intézendő az ukrán néphez, s az összes ukrán csapatok összevonandók az egységes bolseviki ellenes arcvonalon. Priszovszkij tábornoknak lett volna a feladata, hogy az ukrán aspirációkat ellensúlyozza, hogy minél kevesebb követeléssel álljanak elő: Lebcsenko és pártja. Ezzel szemben Priszovszkijt az ukránok megvesztegették, s a tábornok nem felelt meg annak a feladatnak, amit rábízta. Priszovszkijnek kb. a következőkre kellett volna lenyomni az ukránok követeléseit: 1) Ukrajna autonómiát élvez az oszthatatlan Oroszországon belül és az ukrán hetman a mindenkori orosz államfőnek lesz alárendelve. 2) Az összes ukrán csapatok az egységes bolseviki ellenes fronton összpontosítandók, azon ukránok azonban, kik jelenleg már a Vrangel hadseregben szolgálnak meghagyandók a polgárháború végéig, mert ezek kivonása az arcvonalból, s ukrán alakulatokba való sorolása időbe és pénzbe kerül, s taktikai komplikációkat idéz elő. 3) A belügyi kormányzat az elfoglalt Déloroszországban (vagyis Ukrajnában) a határok végleges megállapításáig, s az ukrán alkotmány meghozásáig orosz legyen, s a polgárháború után, midőn a határok meg lesznek állapítva, s az ukrán alkotmány meghozva, váltsasson fel az orosz kormányzat ukránnal. Ez lett volna, amire Priszovszkijnek törekednie kellett volna, s ha talán ennyit nem tudott volna elérni, kis engedményekkel kellett volna az ukránokat kielégítenie. Vrangel Lebcsenko programjára azt válaszolta, hogy tiszteletben tartja az egyes népek kívánságait, s örül, hogy a bolsevista ellenes frontra igyekeznek az ukránok, s legfontosabbnak tarja a vörösök elleni harcot, s ha majd rend lesz, akkor lesz majd idő és mód részletkérdések elintézésére, egyelőre mindenki a bolsevisták letörésére igyekezzen. Vrangel a krími katasztrófa előtt egy héttel rendeletet adott ki, melyben az ukrán nyelvet egyenfokúnak [sic] ismerte el az orosz nyelvvel. Az ukrán politikusok bizalmatlanok voltak a Vrangel kormánnyal szemben. Nem láttak garanciát követeléseik teljesítésére. Vrangel bennfentesei, Krivosein, Satyilov, Konovalov stb. mind régi monarchisták, akik Ukrajnáról hallani sem akartak. Vjazmityinov Gyenyikin alatt is hadügyminiszter volt, s az ukránok előtt szimpatikus alak. Nagy hiba az orosz politikusoktól, hogy

¹⁹ Petljura, Szimon Vasziljevics (1879–1926): ukrán antibolsevista politikus, katona. Az Ukrán Népköztársaság hadseregének és flottájának főparancsnoka, 1919 februárjától Ukrajna első számú vezetője, a Direktórium elnöke. 1920-ban a lengyelekkel kötött szövetséget Szovjetoroszország ellen. A rigai béke aláírását követően emigrációban élt. Emigrációs évei alatt rövid ideig inkognitóban Magyarországon is tartózkodott. 1926-ban Párizsban meggyilkolták.

Valószínűleg Priszovszkij, Konsztantyin Adamovics (1878–1966), vezérőrnagyról van szó: Priszovszkij Petljura, majd Szkoropadszkij fegyveres erőinek parancsnoka. Később a Kijevből a Krímbé áthelyezett Konsztantyin Hadapródiskola igazgatója. Emigrációs éveit Bulgáriában, Jugoszláviában és Franciaországban töltötte.

Lebcsenko életrajzi adatait nem sikerült kideríteni.

az ukrán kérdést olyan rosszakaratúlag kezelték a polgárháború alatt. Az ukrán nép jó módja folytán tényleg a vörösök ellen van, s ma tényleg Petljurára hallgat, aki a népet érti, s aki a néppel meg tudja magát értetni.²⁰ Különösen az el nem oroszosított Ukrajnában, vagyis a Dnyeper jobb partján az összes ukrán paraszt a demokrata földművespártot, vagyis Petljurát támogatja, s erőteljes ellenállást fejtenek ki a vörösök ellen, dacára annak, hogy senki sem támogatja őket. Az ukrán paraszt szívós, kitartó és a bolsevizmust nem szereti. Ezzel szemben az orosz paraszt minden iránt passzív, lusta, nem kitartó. Az ukrán paraszt tehát abszolút fölényben van az orosz paraszttal szemben. A múlt évben egyszerre harcoltak az ukránok a fehérek és vörösök ellen. És a nagy ellenséges túlerő, saját erőmegosztása [sic] majdnem felmorzsolta őket. Azért mégsem állt meg a parasztmozgalom. Amidőn Oroszország egésze vörös uralom alatt van és már ellenforradalmi hadsereg nincs, a Dnyeper jobbparti ukrán fölkelők az egyedüliek, kik a vörösöket békében nem hagyják, hanem még nagy veszteségeket fognak okozni Leninéknek. Az ukrán népnek feltétlenül van jövője. Szovjetukrajna elnöke, Rakovszkij, az ukrán parasztok előtt nem szimpatikus.²¹ A parasztok földjüket feltétlenül magántulajdon alapján akarják bírni.

Petljurának még ma is nagy pénzösszeg áll rendelkezésére, és így ez a kellék sem hiányzik a háború folytatásához. 1918 év végén, mikor a németek kiűritették Ukrajnát, Petljura vette át a hatalmat egész Déloroszországban (vagyis Ukrajnában). És ekkor rendeletet adott ki, hogy a Romanov pénzt ukrán pénzre cserélik be, mégpedig egy rubelt egy grivenért (a griven ukrán pénz, Németországban készült), s a cári pénz értéktelenné válik. A lakosság mind sietett a pénzt beváltani, akkor még nem volt a paraszt úgy kitanulva. Petljura így sok millió Romanov rubelre tett szert. A parasztok nem haragszanak ezért a trükkért, mert később a bolsevisták minden megtérítés nélkül elrekviráltak minden megmaradt külföldi valutát és a Romanov pénzt, és ellenforradalmárnak nevezték azt, aki cári pénzt tartogatott, és természetesen úgy is kezelték. A parasztok, akik úgy sem sokra becsülik a pénzt, még a cárit sem, meg voltak elégedve, hogy az a sok millió Romanov rubel nem a bolsevisták kezébe került. A griven ma is sokkal többet ér, mint a szovjet pénz, és a paraszt is sokkal szívesebben fogadja el. Azért, ha csereüzletet csinál, lemond minden pénzről, bármilyen helyen, csak „bumagának” azaz papirosnak nevezi a paraszt. Pénz alatt csak csengőpénzt ért a paraszt.

Szavahihető tisztektől hallottam, hogy a múlt évben, mikor Petljura Gyenyikin ellen is harcolt, [a] románok köpenyegeket, csizmákat és egyéb ruházati cikkeket szállítottak Petljurának. Valószínű tehát, hogy a románok ma is összeköttetésben vannak vele. Romániának, éppúgy mint Lengyelországnak érdeke, hogy Oroszország minél több kis államra tagozódjon, és ne legyen olyan hatalmas, mint volt, mert akkor [Románia] elveszti Besszarábiát és Dél-Bukovinát. Még a bolsevisták sem fognak

²⁰ Az eredeti változatban szereplő „aki a néppel nem tudja magát értetni” forma nyilvánvaló elírás a szövegben.

²¹ Lenin (Uljanov), Vlagyimir Iljics (1870–1924): orosz bolsevik forradalmár, a szovjet állam megeremítője, a Népbiztosok Tanácsának elnöke.

Rakovszkij (Sztarcsev), Hrisztyian Georgijevics (1873–1941): Bolgár származású bolsevik forradalmár, diplomata. Az ukrán cseka vezetője, 1918-ban az ukrán ideiglenes munkás–paraszt kormány elnöke. A szovjethatalom egyik megeremítője Ukrajnában. 1923-tól a Szovjetunió londoni, 1924–25-ben párizsi diplomáciai képviselője. A sztálini represziók áldozata.

Romániának békét hagyni. Romániának tehát szüksége volna egy ütközőállamra, s ez volna éppen Ukrajna.

j) Németország iránt a hivatalos körök abszolúte nem mutatnak rokonszenvet, hanem megvetéssel nyilatkoztak. Burcev vezércikkében bizonyította, hogy Oroszországban a németek rendezték a bolsevizmust, s azt még ma is támogatják.²² Zausztyinszkij hadnagy többször ismételte előttem, hogy biztos adatok vannak arra nézve, hogy a bolsevizmust a németek támogatják. A vezérkar titkos iratai között egy Szentpéterváron lefényképezett ügyszerűség van, mely instrukciót tartalmaz a pétervári szovjet részére a német vezérkartól. Az aláíráson egy vezérőrnagy és egy őrnagy kézjegyei. Zausztyinszkij hadnagy nem tudta ezt a titkos aktát nekem megmutatni, mert Gajevszkij ezredes az általa elzárt titkos darabok között tartogatta. A nyilvántartásban több német tiszt neve szerepel, akik Moszkvában és Pétervárt agitáltak amellett, hogy Oroszország Németországgal tartson, s rámutattak arra, hogy az entente csak pusztulni hagyta Oroszországot. Tény az, hogy a külföldi államok közül csupán Németország ismeri az orosz népet, és csak a németek tudják, hogy kell az oroszokkal bánni. A franciák, angolok mind nem szimpatikusak a nép előtt, kivált a franciákat semmibe sem veszik odesszai vereségük óta, amikor egy egész francia hadtest és fehér orosz dandár meghátrált 30.000 fő bolseviki elől, hátrahagyva 7 tankot és sok hadiszert. [A] francia katonák egyszerűen nem akartak harcolni. A csapattisztek, akik már annyit csalatkoztak az entente-ban, majdnem mind németbarátok, nem törődnek azzal, hogy Németország hibás sok szenvedésükért a polgárháború alatt, rendet és békés viszonyokat szeretnének Oroszországban, miután az entente ezt nem tudja nekik megadni, a németekhez húznak abban a reményben, hogy ezek talán erőteljesebben tudják vezetni a harcot a bolsevizmus ellen. Ezen reménykedésüket megerősítette a németek akciója a Baltikumban, ahol a „Baltische Landeswehr”-t alakították, jól felszerelték és komoly faktorrá emelték.²³ A „Baltische Landeswehr” az angolok és

²² A bolsevikkal kapcsolatban számtalanszor elhangzott a vád, hogy a németek ügynökei. Ennek alapja az volt, hogy Lenin „vereségpárti” taktikája objektív módon egybeesett a német érdekekkel. A német politikai és katonai vezetés ezért egyrészt a februári forradalmat követően aktívan közreműködött a bolseviki vezérkar emigrációban lévő részének hazajuttatásában, megszervezték német területen történő átszállításukat. Másrészt különböző csatornákon keresztül finanszírozta a bolsevikeket. Utóbbiak számára részben a német pénz tette lehetővé, hogy a kettős hatalom időszakában intenzív propaganda- és agitációs tevékenységet fejtsenek ki, saját fegyveres alakulatokat szervezzenek. (Latisev, A. G.: Rasszkekresennij Lenin. Moszkva, Mart, 1996. 90–114. old.)

²³ Baltische Landeswehr: Az egységet 1918 novemberében hozták létre. Németországnak, háborús vereségét követően ki kellett ürítenie többek között az addig megszállt keleti területeket. Ez alól a balti országok kivételt jelentettek. A győztesek bolseviki offenzívától tartottak, ezért itt hozzájárultak a német egységek maradásához. A szabadcsapatként működő, főleg balti németekből és lettekből álló Landeswehr a német Rüdiger von Goltz vezérőrnagy által irányított VI. hadtest kötelékébe tartozott, parancsnoka Alfred Fletcher őrnagy volt. Miután 1919 júniusára sikerült a Vörös Hadseregetlett területéről kiszorítani és a szovjethatalmat Lettországnak felszámolni, az antant követelni kezdte a németektől a Baltikum kiürítését. A németek azonban erre nem voltak hajlandók, így a német egységek most már lett-észt kormánycsapatokkal, továbbá az antant erőivel is összetűzésbe kerültek. A Landeswehr feletti parancsnokságot 1919 júliusában az angol Harold Alexander alezredes (a második világháború későbbi híres brit tábornoka) vette át, aki a nem balti születésű németeket eltávolította az egység soraiból. A Landeswehr hivatalosan 1920 márciusáig létezett, a németek egy része az orosz Pavel Bermond-Avalov vezérőrnagy „Nyugati Önkéntes Hadseregében” szolgált tovább, a letteket átvette a lett hadsereg.

franciák követelésére oszlatott széjjel. Vrangel nem szimpatizált a németekkel. Kijelentette, hogy benne egy csepp német vér sincs. A számottevő egyének közül csupán Szlascsev tábornok volt németbarát, ezért is nem tudta tartani magát pozíciójában. Szlascsev feltétlenül a legharciasabb orosz tábornok, aki fellépett az ellenforradalom táborában. Vrangel a perekopi fő védelmi vonal elvesztése után teljesen átadta a főparancsnokságot Szlascsevnek. A hadsereg tisztjei és katonái egyaránt feltétlen bizalommal voltak hozzá. Az újságok is tele voltak reménykedéssel, hogy egy hajszálnyi remény mégiscsak van a fő védelmi vonal elvesztése után is, hogy nem fog kelleni abbahagyni a bolsevisták elleni harcot, mert Szlascsev ment ki az arcvonalra.²⁴ A tábornoknak tényleg sikerült az, ami másnak semmi körülmények között nem sikerült volna: az utolsó védelmi vonalból pánikszerűen menekülő hadsereggel még egyszer nekitörni az ellenségnek, s a túlerőben lévő vörösöket háromszor egymásután visszavetni. Így figyelembe kell venni, hogy legnehezebb az orosz katonát visszavonulásnál megállítani, mert az ilyenkor teljesen pesszimista, lehangolt, erélytelen. A végtelenségig hátrál és előnyomuláskor viszont a legnagyobb bizonytalanságba belefut, ilyenkor fáradhatatlan. A Gyenyikin tavalyi előnyomulása szintén ilyen volt, a vörösök majdnem mindenütt harc nélkül hátráltak. Viszont mikor Gyenyikin visszavonult, szintén majdnem harc nélkül adta fel az elfoglalt területet. Az orosz ezen tulajdonságát saját magam ismertem fel, akkor, midőn Gyenyikin tavalyi előnyomulásánál mint lovassági századparancsnok (sokszor mint félezred- és ezredparancsnok is) működtem.

A külföldön élő orosz politikusok körében a németek szintén nem szimpatikusak, kivéve természetesen azt a kis számú és tehetetlen frakciót, mely Berlinben tartózkodik: Krasznov és Szkoropadszkij. Ezek mindketten fekete lovagok (ahogy az oroszok a szélső jobbkat nevezik), de semmi komoly akciót kezdeni nem tudnak. Krasznov tábornok már öreg, törődött és minden reményét elvesztette, és Szkoropadszkij még nem annyira komoly politikus és nem annyira kedvelt alakja az orosz társadalomnak, hogy ő köréje csoportosulnának a pártok. Azonkívül a németekkel való jó viszony[t] is hibának róják fel ennek a két államférfinak. Krasznov tábornok a doni kozákok előtt igen szimpatikus személy.²⁵

²⁴ Vrangel valójában egyáltalán nem adta át a főparancsnokságot Szlascsevnek. A kettejük közötti hol rejtett, hol nyílt konfliktus épp ezekben a kritikus napokban kulminálódott. Vrangel 1920. november elején éppen abból a megfontolásból aktivizálta és küldte az arcvonalba az augusztus óta kényszerszabadságát töltő Szlascsevet, hogy eltávolítsa Szevasztopolból azt a tábornokot, aki népszerűség terén esetleg riválisa lehet. (Krucsinyin, A. Sz.: *Genyereal-lejtyenant J. A. Szlascsev-Krimszkij*. In: *Beloje dvizsenyije. Isztoricseszkiye portreti*. /Összeáll.: Krucsinyin, A. Sz. et al./ Moszkva, Asztrel, 2006. 410–411. old.) A perekopi és csongari védelmi vonalak összeomlása után Szlascsev a harc folytatását javasolta Vrangelnek, a rendelkezésre álló hajókkal a hadsereg átszállítását a Dnyeper jobb partjára és a Krím feladását követően új területen akart frontot nyitni a vörösök ellen. Az elképzelést Vrangel, mint irreálisat és az adott körülmények között megvalósíthatatlant, elutasította.

²⁵ Krasznov doni kozák atamánként, a Nagy Doni Hadsereg élén 1918–1919-ben, komoly német kapcsolatokkal rendelkezett. Az Ukrajnát megszálló németeknek pedig érdekükben állt a kozák szeparatizmus támogatása. Krasznov megpróbálta rávenni a németeket, hogy ismerjék el a doni kozák terület jogát az önálló állami léthez. A Don vidékéről származó élelemért cserébe a németek fegyvereket és hadfelszerelést szállítottak Krasznovnak. Ezek egy részét ő továbbította a Gyenyikin vezetése alatt álló, egyébként antantbarát és németellenes Önkéntes Hadseregnek. Ahogy ő fogalmazott, „a piszkos német fegyvereket átvette, megmosta a Don folyóban, majd tisztán továbbadta” az önkénteseknek. (Halász Iván. *Tábornok-*

Hogy a jövőben hogy és miként fog kialakulni Németország viszonya Oroszországhoz, azt még egyelőre nem lehet megállapítani, s vajon Németország fogja-e letörni a bolsevizmust, ez is előre láthatatlan. Egy azonban biztos, hogy Németország Keletre irányuló aspirációjáról nem fog lemondani, és a „Drang nach Osten” fontos irányadóeszméje marad a német külpolitikában, mert Németország létkérdése a Kelet felé való terjeszkedés.

Az összeomlás okai

Teljesen hibás dolog volna az összeomlásért Vrangel tábornokot, vagy más egyes személyt okolni. Az összeomlást a tett kül-, belpolitikai, taktikai ballépések, Európa részvéltlensége, a vörösök sokkal szerencsésebb helyzete és végül a személyi intrikák-ból eredő mulasztások okozták.

Befolyásolták [helyesen: befolyásolta] Vrangel tábornokot és vezérkari főnökét, Satyilov tábornokot az ún. „Krim és Dél-Oroszország természeti kincseit értékesítő francia-orosz szövetség”, mely 12.000.000 frank alaptőkével Párizsban alakult meg. A szövetség legtöbbszörre a donyeci szénbányák részvényeseiből állott, kik Vrangel rá akarták bírni, hogy a Donyec bányák felé (Junovka) nyomuljon elő. A gazdasági helyzet javulását vélték biztosra ezáltal. Vrangel tett kísérletet Junovka felé való előnyomulásra, azonban ez nem sikerült, s az arcvonal is csak szélesebb és kevésbé szilárd lett volna, ha sikerül is Junovka vidékét megszállni.²⁶ Főhiba volt, hogy Vrangel nem tudta azon programpontját „a harcot a vörösök ellen nemcsak fegyverrel a kézben, hanem belső társadalmi szervezkedéssel is folytatni” beváltani, miután nem minden párt (különösen nem a kadetok) támogatta a tábornokot. A besszarábiai földbirtokosok, kik abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy teljes gazdaságuk megmaradt, adományokkal sokat segíthettek volna Vrangelen, teljesen passzíve viselkedtek az

kok diktatúrái – diktatúrák tábornokai. Budapest, Magyar Ruszisztikai Intézet 2005. 71–72. old.) Krasznov németbarátsága a Gyenyikinnel való konfliktusának egyik állandó eleme volt.

Szkoropadzskij, Pavel Petrovics, altábornagy (1873–1945): az Ukrán Központi Rada fegyveres erőinek parancsnoka, 1918-ban a német megszállás alatt Ukrajna hetmanja. Miután a németek 1918 decemberében kiűrtették Ukrajnát, ő is távozott posztjáról. Németországba emigrált. 1945-ben egy légitámadás során vesztette életét.

²⁶ A lengyel–szovjet háború idején, a Vörös Hadsereg lekötöttségét kihasználva a fehérek számára lehetőség nyílt a Krim és Észak-Tauria térségéből offenzívát indítani. A két lehetséges irányból Szlascsev az észak-nyugati támogatja: ez a hadműveletek súlypontjának áthelyezését jelentette volna a Dnyeper jobb partjára, közelítette volna egymáshoz a bolsevikok ellen harcoló orosz és lengyel erőket, illetve a fehérek tudtak volna támaszkodni a vörösök ellen harcoló elégedetlen paraszti csoportokra. A Vrangel-féle hadvezetés azonban végül, nem utolsósorban francia nyomásra az északkeleti irány mellett döntött. Egyrészt a francia tőkének valóban komoly érdekeltségei voltak a donyeci szénmedencében. Másrészt a francia katonai vezetés szerette volna elkerülni azokat a bonyodalmakat, melyek a lengyel, ukrán és orosz alakulatok érintkezéséből, a közös parancsnokság kérdéséből adódhatnak, továbbá abból, hogy így olyan területen zajlottak volna a hadműveletek, melyre egyaránt igényt tartottak az „egységes és oszthatatlan” Oroszország hívei, a lengyelek, valamint a saját, önálló államukat megeremteni kívánó ukránok. Az északkeleti irány egy időre háttérbe szorította a megoldatlan kényes politikai kérdéseket, ugyanakkor az erők szétforgácsolásával járt. (Krucsinyin, A. Sz.: P. N. Vrangel i J. A. Szlascsev: konflikt licnosztyej ili konflikt sztratyegij? In: Krim, Vrangel, 1920 god. Moszkva, Izdatyelsztvo „Szocialnopolityicseskaja MISZL”, 2006. 43–48. old.)

akcióval szemben. A Krímben azt mondták róluk, hogy „felcsaptak bojároknak”. A belpolitikai frontot azért nem sikerült egyesíteni, mert a nemzeti kisebbségek, tatárok, ukránok, hegyilakók mind külön követelésekkel léptek fel. A tatárok teljes autonómiát kaptak, s a hadszolgálat alól fel voltak mentve.²⁷ A pániszlám mozgalomról értesítve voltak, s vallási kötelességüknek tartották ezen mozgalomhoz csatlakozni, s ha aktív[an] nem is vehettek részt a mozgalomban, értesüléseik állandóan voltak. Konstantinápolyból hetenkint volt hajóközlekedés a Krímben. Értesülesem szerint egy török hadnagy felajánlotta a délorosz hadvezetőségnek szolgálatát azzal, hogy krími mohamedánokból alakulatokat fog szervezni a bolsevisták ellen. A hadnagy valóságban azonban Kemal propagandát folytatott, amire rájöttek és a hadnagyot letartóztatták. Neve állítólag Hasszán Velin volt (ezért az egy névért felelősséget nem vállalok).²⁸ A tatárok közül önkéntesek is igen kevesen szolgáltak a hadseregben. A hegyilakók is követelésekkel léptek fel. Ezeket egy Gurszkij-Han nevű orosz (görög keleti) vallású volt, s azután tért át mohamedán hitre [sic]. Ennek valami titokzatos története volt, amiből csak annyit sikerült megtudnom, hogy anyagi előnyök játszottak szerepet Gurszkij-Hannál.²⁹ Tény az, hogy a hegyilakók között tekintélynek örvendett. Ezek a népek 1920. okt. 15-én tartott „keleti népek ülésén” azt követelték a hadvezetőségtől, hogy rögtön vonják ki őket a hadseregből, állítsanak belőlük össze külön csapatokat, s engedjék őket a Kaukázusban harcolni. Gurszkij-Han, ki azért nem tudta elfelejteni, hogy ő valóban orosz, ellensúlyozni igyekezett ezeket a követeléseket, de ez nem sikerült neki, a hegyilakók többi képviselői kötötték magukat követeléseikhez. Ezen az ülésen Arhangelszkij vezérkari ezredes elnökölt, akinek beszámolót kellett volna tartani a keleti népek helyzetéről, azonban teljesen készületlenül jött oda, amiért összeszólalkozás támadt közötté és Gajevszkij ezredes között.³⁰ Ez ülés után olyan hírek kaptak lábra, hogy Arhangelszkijt elmozdítják állásából. Ezen időben váltották le Vjazmityinov hadügyminisztert, és helyébe Danyilov tábornokot nevezték ki. Vjazmityinovnak a keleti kérdéssel összefüggésben álló remények megfigyelését, s a keleti kérdés referát-ját ajánlották fel, amit a táborok nem fogadott el. Később [Vrangel] a szófiái misszió vezetését ajánlotta fel neki, mire Vjazmityinov azt felelte, hogy „arra fiatalabb tábornok is jó lesz”. Az ülésen aztán véglegesen elvetették a

²⁷ A krími tatárok 25–40%-át tették ki a félsziget lakosságának. A Vrangel kormányzat lehetővé tette a tatárok számára sajtótermékek megjelentetését anyanyelvükön, nemzeti kongresszus összehívását, törekvéseik artikulálását. A krími tatárok vallási, kulturális életét, iskolaügyét és az ezzel kapcsolatos pénzügyi kérdéseket szabályozó autonómia-tervezetet 1920 őszére készítették el, a katonai vereség miatt azonban nem sikerült életbe léptetni. Emlékirataiban Vrangel is megemlíti, hogy a krími tatárok általában nem szívesen vállaltak katonai szolgálatot az Orosz Hadseregben. (Iszhakov, Sz. M.: *Muszulmanszkaja polityika* P. N. Vrangelja. In: *Krim, Vrangel, 1920 god.* 2006. 185–188. old.)

²⁸ Hasszán-Velin életrajzi adatai és az akció részletei nem ismertek.

²⁹ Gurszkij-Han életrajzi adatai ismeretlenek.

³⁰ Arhangelszkij, Pjotr Grigorjevics, ezredes (1887–1936): orosz katonatiszt, a polgárháború éveiben az Önkéntes Hadsereg, A Déloroszországi Fegyveres Erők, valamint az Orosz Hadsereg kötelékében szolgált, a politikai hírszerzés főnöke volt. Az emigrációban is tagja maradt Vrangel legszűkebb környezetének.

Gajevszkij, Alekszandr Tyitovics, ezredes (?–?): 1918 augusztusától szolgált az Önkéntes Hadseregben és utódszervezetinél. 1919 januárjától az I. lovashadosztály törzsfőnöke, novemberből a Főparancsnok főszállásmestere kémelhárító osztályának parancsnok-helyettese. A Krím kiürítését követően az SZHSZ Királyságban élt. Az emigrációban a Vrangel-hadsereg politikai hírszerzésének egyik irányítója volt.

hegyilakók képviselőjének követelését. Az ukránok követéseit jelentésem politikai részében ismertettem. A nemzeti kisebbségek és pártok széthúzásán kívül kétségtelesen hozzájárult az összeomláshoz a reménytelen pénzügyi helyzet. A fizetőeszközök hiányát bankpréssel orvosolták. Utolsó időben már csak 500 és 10.000 rubeles papírpénzeket gyártottak. A drágaság folyton nőtt és a fizetéseket nem lehetett ugyanolyan iramban javítani. Egy alantas tiszt pl. 80.000 rubel fizetést kapott. Ebből, ha nem volt a harctéren, nem tudott megélni. Mögöttes országrészbeli tisztek mind mellékesen is foglalkoztak. Egy Megyenszkij nevű kapitány³¹ szabad idejében cipésmunkát vállalt. Levette egyenruháját és egy rongyos munkásruhát vett fel, s dolgozott. Így havonként 250-300.000 rubelre tett szert. Ez a kapitány figyelmeztetett, hogy menjek ki a hajóállomásra, s nézzem meg, kik fogják a francia, angol, amerikai hajókkal érkező rakományokat kirakni, s viszont, a Krímből exportálandó dolgokat berakni: tisztek. Erről tényleg meggyőződtem. Szabadnapos tisztek francia hajón, mint berakodó-munkások működtek 4-5 frank fizetésért. Nehéz árukat, teli hordókat gurítottak fel a hajóra, s ezt a nehéz fizikai munkát 6 óra hosszat végezték a csekély 4-5 frankért. S így a többi tiszt is, ügyességét vagy tehetségét felhasználni, mellékkeresetet volt kénytelen biztosítani magának, másképpen nem élt meg. Keserves volt a harctéren elesett tisztek hozzátartozóinak sorsa is. Általában nagyon látható volt a létért való nehéz küzdelem.

Ezzel szemben a vörös tisztek helyzete sokkal szerencsésebb volt. Ruhájuk, felszerelésük semmi kívánnivalót nem hagy maga után, mögöttes országrészen nincsenek annak a sok szenvedésnek kitéve, mit a fehér tisztek, hozzátartozóikról a legmesszebbmenőbben gondoskodnak, fizetésük jó, sőt azt híresztelték (s ezt egy Novák nevű osztrák hadnagy is említette előttem, aki Szovjetországból jött, s azután Konstantinápolyban velem lakott a Szent György kolostorban), hogy a tisztek fizetésük egy részét csengő pénzben kapják. A harctéri vörös tisztek mind parancsnoki minőségben működnek, míg a fehér tisztek sokszor, mint egyszerű csatárok álltak a rajtvonalban, s leváltásra nem számíhattak hosszú ideig. Hasonló szerencsétlen helyzetben voltak a középosztály és a munkásság is. Az intelligencia utolsó ékszereit, gyöngyeit adta el a sokat nem érő krími pénzért, csak hogy megélhessen. A spekuláció annyira el volt terjedve, hogy ellen nehéz volt küzdeni. Zsidók, görögök, örmények, akiknek az egész kereskedelem a kezükben volt, nagy vagyont szereztek maguknak, s míg a hadsereg a fronton küzdött fáradva, lerongyolva, s a hivatalnokok is mind abban az egy kopott, foltozott ruhában jártak mindig. A boltok tömve voltak mindenféle áruval, amelyekből az említett fajokhoz tartozókon kívül senki sem vehetett, mely [valószínűleg helyesen: mert] olyan drágák voltak. A megélhetéshez szükséges élelmiszer szintén nagy gondot okozott a polgárságnak, munkásságnak, s mindazoknak, akik nem voltak termelők. Nagyon haragudtak a bevásárlók az idegen missziókra. Ezek ugyanis nem sajnáltak 1-2 frankkal többet fizetni valamiért, mint a többi bevásárló, és a frank [az] utolsó időben 6000 rubelre szökkent fel. Azonkívül idegen pénzben vásároltak, amit az elárúsítók szívesen vettek. A missziók száma sok volt, idegen hajók állandóan álltak a hajóállomáson, s naponta bejöttek vásárolni. Megesett, hogy a francia misszió az összes piacon lévő tojást és szalonnát megvásárolta. A szalonna 2 frankba (12.000 rubel) került (1 font), és a francia bevásárló 3 frankot adott érte és megvette az összes szalonnát. Azontúl az elárúsítók elsősorban...

³¹ Életrajzi adatai ismeretlenek

³² A mondat folytatása a lap alján lemaradt, illetve nem olvasható.

A valutával is nagy üzérkedés folyt. Krímbe érkezésemkor (1920. okt. 6.) egy francia frank 2300 rubelbe került, egy török líra 25.000-be, a német márka 6000-ba, az osztrák korona 100-ba (akár lepecsételt, akár nem), egy angol font 110.000-be. Az utolsó két héten: francia frank 6000, török líra 80-90.000, korona 150 rubel. Ilyen mérvben emelkedett a többi pénz is. A valuták árát ily magasan zsidó spekulánsok verték fel, akik a bankok bejáratánál állottak, és valahányszor valaki pénzt ment váltani, félrehívták és többet adtak neki, mint a bank. Mikor egy török líra 25.000 volt, üzérek 27.000-t adtak. Másnap a líra emelkedett a börzén 28.000-re. A zsidók ekkor 30.000-t adtak, s így tovább egészen 90.000-ig. Ez egyúttal nemzetrontó elemek bomlasztó munkája volt, akik pénzügyileg akarták tönkretenni a Krímet, a krími pénz teljes elértéktelenítésével. Ugyancsak az elemek zsarolták ki a hazafias polgári osztályt utolsó megmaradt értéktárgyaikból, s mindenképpen azon dolgoztak, hogy minél nagyobb elégedetlenséget keltsenek, s minél nehezebb megélhetési viszonyok elé állítsák a polgárságot. A nemzetrontó munkát egy Nyevszkij nevű szabadkőműves vezette. Karaszev hadnagy, aki a zsidó és szabadkőműves kérdés érdekeltje volt, felhívta a figyelmemet az orosz szabadkőművesekre. Ezek a következők: Bogdanov – Silberstein, Zvjozgyics – Feinstein, Szolucev – Goldstein, Gorev – Goldmann, Zagorszkij – Krachmahuk, Mjeskovszkij – Goldenberg, Kankov – Katz, Szahanov – Himmer, Larin – Lure, Martov – Cederbaum, Bunakov – Pundazinski, Kamenszkij – Hoffmann.³³

Ez az a híres „orosz” szabadkőművesség, amely tönkretette Oroszországot, és ennek egy alárendelt szerve, Nyevszkij a Krímben is hasonló munkával foglalkozott. Az orosz nevek megtévesztették az egész orosz társadalmat és köznépet, valamint a külföldet is. Angliában és Franciaországban a munkásság még ma sincs tisztában azzal, hogy a szabadkőművesek báránybőrbe bújtatott farkasok. Szuvorin³⁴ lapja

³³ A névalakok meglehetősen pontatlanok, nehéz kideríteni, hogy pontosan kikről van szó. A mozgalmi nevek és zsidó családnévek az esetek többségében nem feleltethetők meg egymásnak. A névsor felületes, elnagyolt, láthatóan különböző, egymással is vetélkedő baloldali irányzatok zsidó származású vagy zsidónak vélt képviselőit tartalmazza. A felsorolt személyek közül az alábbiakat sikerült azonosítani:

Larin (Lurie), Mihail Alekszandrovics (1882–1932): zsidó származású mensevik forradalmár, 1917 augusztusában csatlakozott a bolsevikokhoz. A Legfelső Népgazdasági Tanács majd a Goszplan vezetőségének tagja, a szovjet gazdaság egyik megszervezője és irányítója.

Martov (Cederbaum), Julij Oszipovics (1873–1923): zsidó származású mensevik forradalmár. Az „Iszkra” szerkesztőségének tagja, Lenin harcostársa, majd ellenfele. Bírálta a bolsevik hatalomátvételt és a vörösterrort, de egyúttal elítélte az ellenforradalmat is. Valamennyi szocialista irányzat összefogásáért szállt síkra. 1920-tól emigrációban élt.

Fondaminszkij (Bunakov), Ilja Iszidorovics (1880–1942): zsidó származású eszer forradalmár, a februári forradalmat követően a Fekete-tengeri flotta komisszárja volt, a flottától és a tauriai kerületből az Alkotmányozó Gyűlés képviselőjévé választották. Élesen antibolsevik beállítottságú volt, 1919-ben emigrált. A két világháború között Párizsban élt, szabadkőműves páholyokban tevékenykedett, 1941-ben felvette a pravoszláv keresztséget. Az auschwitzi koncentrációs táborban halt meg. 2004-ben a konstantinápolyi pátriárka vértanúvá avatta.

³⁴ Szuvorin, Alekszej Szergejevics (1834–1912): orosz író, dramaturg, publicista, lapkiadó. 1876-tól a nagy példányszámban kiadott, nacionalista, gyakran antiszemita hangvételű „Novoje Vremja” című lap tulajdonosa. 1901-ben részt vett az „orosz Gyűlés” nevű jobboldali monarchista szervezet megalakításában.

annak idején ezt a névsort közölni akarta (a cár idejében), de sok kellemetlensége támadt e miatt.

A nemzetrontás egy különös módját is megfigyeltem a Krímben, amire Kohlberg hadnagy hívta fel a figyelmemet. Azok az elemek, kiknek nem kívánatos a jogrend helyreállítása és a bolsevisták leverése, külföldön igyekeztek Vrangelnak ártani. Agent provokateuröket [sic] fogadtak fel, és ezeket egész Európában fenntartják. Csekély pénzösszegeket fizetnek nekik, útlevelet mindenhová kapnak, a feladatuk Vrangelt és kormányát kompromittálni, egyenruhában tisztí fogalmakkal össze nem egyeztethető dolgokat cselekedni, monarchisták nevében (Dolgorukij, Krasznov stb.) fellépni, pénzt maguknak kicsikarni, s egyéb szélhámosságokat elkövetni. Erre a nem komoly munkára sok pályázót kapnak. Érdekes, hogy a francia zsidók (kik egyik francia missziónál sem hiányzanak) támogatják ezeket a jellemtelen embereket. Kohlberg hadnagy egy ilyen szélhámos csoport organizációját elmondta nekem. Dr. Köhln ezredes csoportja áll Dolinszkij ezredesből, Bartalomejcsuk és Kruzevjev századosokból, Kozlov és Fabre hadnagyokból. Besszonov ezredes nexusban állt velük. A következő szélhámosságokat követték el: Köhln Dolgorukij nevében lépett fel, kölcsönt kért és kilátásba helyezte, hogy [Dolgorukij] meghatalmazására (mely szerint nagyobb összeg pénzt vehet fel) pénzt fog felvenni és megadja. [sic] A pénz felvétele után meglépett. Dolinszkij ezredes Belgrádban kijelentette több menekült előtt, hogy neki, mint terek[i] kozáknak joga van a 600 dinár segélyen felül még pénzt felvenni 2-3000 dinárig, csak hogy neki nincs jelenleg doni pénze, amit kicserélhetne dinárokra (t.i. az oroszok havi 600 dinárt 1000 doni rubelért kapnak a szerb kormánytól: máskülönben váltókban a doni ezres 4-5 dinárt ér). Felszólította a menekülteket, hogy neki adjanak doni pénzt, s ő ezt, mint terek[i] kozák hivatalosan beváltja, s a nyereségen osztozkodjanak, tehát az oroszok nem fognak kapni 1000 rubelért 600 dinárt, hanem 300-at. A menekültek belementek, örültek, hogy 5 dinár helyett 300-at kapnak. Így Dolinszkij különböző menekültektől összeszedett vagy 300-400.000 doni rubelt s eladta a bankban 4-5 dinárjával. 1500-2000 dinárt zsebrevágva elillant Belgrádból, s a menekültek csak midőn egymástól megtudták, hogy Dolinszkij mindegyiküktől felvett pénzt felváltásra, vették észre, hogy be vannak csapva.³⁵ Dolinszkij Budapesten viselt dolgai ismeretesek. Ilyen csoportok egymás közt összeköttetést tartottak. Sok ilyen csoport volt, s Kohlberg hadnagnak egy [olvashatatlan szó, talán: egész] sárga kartonlapja volt, melyek egy-egy ilyen jellemtelen provokateur viselt szélhámoságai voltak feljegyezve. Zvonnyikov ezredesnek is volt kartonlapja, mert egyidejűleg szolgált az orosz missziónál és [a] franciáknál. A Köhln csoport többi tagjai is követték el ilyen dolgokat. Külföldön élő orosz tiszteteket jelentgettek fel Vrangelnél, hogy idegen vezérkarok szolgálatában állanak, akkor is, ha ez nem is volt igaz, így igyekeztek tisztességes tiszteknek ártani.³⁶

A gazdasági és pénzügyi helyzet állandó [olvashatatlan szó], a nemzetrontó munkán és a pártok széjjelhúzásán kívül személyi versengések is szerepet játszottak. A „tábornokok személyi tartaléka” olyan organizáció volt, ahol parancsnokságot nem vezető, vagy beosztással nem bíró tábornokok beosztásukat várták, rendelkezési állományban állottak. Ezek között személyi versengés volt, hogy ki milyen beosztáshoz jusson, ha Vrangel előnyomul. Itt képződtek kijevi, jekatyerinoszlavi, harkovi, polta-

³⁵ A pénzügyi manőver leírása az eredeti szövegben zavaros, nehezen követhető.

³⁶ A bekezdésben szereplő személyek életrajzi adatai az előző részben megadottak kivételével ismeretlenek.

vai stb. kormányzók, holott Vrangel messze volt ezektől a területektől, s minden ilyen tábornok egy egész kis vezérkart tartott maga körül. Dragomirov tábornok³⁷ feltétlenül kijevi kormányzó akart lenni, s rajongói (fiatal tisztek) sokszor felkeresték, és ez mindig egy néhány ezer rubeljébe került a tábornoknak. Az összes ilyen megszállandó területre kilátásba vett kormányzók több csapattisztet vontak el az arcvonaltól és sok pénzbe kerültek. Fiatalabb tábornokok partizánosztagok szervezésére ajánlkoztak, s így reméltek nagyobb pénzösszeghez jutni. Vrangel nem szerette ezt a „személyi tartalékot”, s mind jobban és jobban srófolta le magas igényeiket. Vrangel csak a becsületes, hadrakelt seregnél szolgáló tiszteket szerette. Az egyes magasabb parancsnokok között is volt versengés. Szlascsev tábornok ellen Kutjepov tábornok addig intrikált, míg Vrangel Szlascsevet le nem váltatta. Kutjepov különben nagy intrikus volt, kinek beteges egyéni vágyai voltak, s aki igen féltékeny volt. Bántotta őt, hogy rajta kívül van még valaki, aki jobb hadvezér. Szlascsevről elhíresztelték, hogy iszákos, morfinista, németbarát, egyéni akciót akar kezdeni, nem kell hatalmat neki adni stb.³⁸ Mások is intrikáltak Szlascsev ellen, de voltak, akik híveinek vallották

³⁷ Dragomirov, Abram Mihajlovics, lovassági tábornok (1868–1955): orosz tábornok, az önkéntes mozgalom egyik alapítója és szervezője. A Déloroszországi Fegyveres Erők főparancsnoka mellett működő Különleges Tanácskozás vezetője. 1920 márciusától Vrangel törzsében a Főparancsnok közvetlen alárendeltségében teljesített szolgálatot. A Krím kiürítése után előbb az SZHSZ Királyságban, majd Franciaországban telepedett le.

³⁸ Az egymással is rivalizáló fehér tábornokok közötti viszonyrendszer feltárása nem egyszerű feladat. Szlascsev-Krimszkijről általában két, egymásnak ellentmondó, bár egymást nem kizáró kép élt már a kortársakban is: egyrészt a rettenthetetlen, vakmerő és megalkuvást nem ismerő parancsnoké, aki 1919–1920 fordulóján hadtestével megállította a Vörös Hadsereg offenzíváját a perekopi földszorosnál, aki személyesen vezette harcba alakulatait, és a harcok során több súlyos sebesülést szenvedett. Másrészt sokan szemére vetették alkoholizmusát, kábítószer-élvezetét. Maga a tábornok így vallott erről egy ismerősével folytatott beszélgetésben: „Nem tagadom, hogy szerettem inni, de részegen engem még sem Ön, sem más az ezredből nem látott. Ami a kokaint illeti, akkor folyamodtam hozzá, amikor az ügy érdekében napokig nem aludhattam... Soha nem voltam megrögzött kokainista. Igen nehéz körülmények között kellett cselekednem, lehet, hogy követtem el hibákat, de minden tettem összhangban volt a lelkiismeretemmel.” (Krucsinyin, 2006. 410. old.) Vrangel emlékirataiban úgy ábrázolja Szlascsevet, mint kiváló katonát, aki azonban 1920 augusztusára mentálisan szétesett, önpusztító életmódot folytatott és alkalmatlanná vált a rá bízott feladat ellátására. (Vrangel, P. N.: Zapiszki. 2. kötet, I. és VII. fejezet. <http://militera.lib.ru/memo/russian/vrangel1/index.html>) Purjesz értékelése egyértelműen „Szlascsev-párti” és a tábornokot kicsinyes intrikák áldozatának tekinti. A Krímet megjárt másik magyar felderítő, Pokorny Hermann „Szlascsev-képe” inkább Vrangeléhez közelít: Szlascsevvel kapcsolatban annak kalandor személyiségét, különc viselkedését és morfinizmusát hangsúlyozta. (Pokorny Hermann: Emlékeim. A láthatatlan hírszerző. Budapest, Petit Real, 2000. 107. old.)

Ami Alekszandr Kutjepov intrikáit illeti, Purjesz itt is túloz. Az egységeinél vasfegyelmet követelő, a kilengéseket halálbüntetéssel megtorló Kutjepovnak valószínűleg voltak fenntartásai az extravagáns Szlascsevvel és módszereivel szemben. Minden bizonnyal a követendő stratégia és taktika terén is eltértek elképzeléseik. Mindez azonban önmagában kevésnek bizonyult volna Szlascsev menesztéséhez. Szlascsev leváltására a kahovkai hídfőnél elszenvedett kudarc miatt került sor. Vrangel sugalmazására ő maga kérte felmentését az alakulatok éléről. Kutjepov és Szlascsev között azonban nem lehetett annyira mély és kibékíthetetlen az ellentét. Erre enged következtetni, hogy utóbbi a Krím kiürítése után éppen azt követelte, hogy Vrangel távozzon az evakuált hadsereg éléről és adja át posztját Kutjepovnak. (Krucsinyin, 2006. 414. old.)

magukat. Sok egyéni vállalkozó volt – „nagyon sokan akarják megmenteni Oroszországot” – mondták a vezérkarban.

A külföld részvétlensége. Míg Gyenyikinnél ezen okot nem lehet felhozni katasztrófája tárgyalásánál, Vrangelnél első szerepet játszik a külföld részvétlensége. Vrangel tábornoknál valóban állítani lehet, hogy „semmitől valamit csinált”, s alapos, lelkiismeretes hadvezér volt. Amit saját erejéből meg tudott tenni, azt mind megtette, Vrangeltől többet kívánni, mint amennyit megtett, nem lehet.

A régi hibákat, melyek még a cári és Gyenyikin seregből automatikusan átöröklődtek, ily rövid idő alatt gyökeresen kiselejtezni nem lehetett. Vrangel még nem látott sehol sem elismerést. A franciák, akik elismerték, még egy kitüntetést sem adtak neki érdemeiért, hogy ezáltal legalább erkölcsileg elismerésüket adták volna a hadseregnek egyenlőtlen, nehéz harcáért, melyet a vörösök ellen vezetett. Gyenyikint tavaly egymás után dekorálták angol kitüntetésekkel, s nem volt ezred, hogy legalább egy tiszt vagy katona ne kapott volna angol érmet. Az erőteljes pénzügyi és taktikai támogatás elmaradása Franciaország részéről az 5. oldalon tárgyalattott.

Külpolitikai sikertelenségek. A bolsevisták annyira erős[n]ek és szervezetteknek mutatkoztak, hogy Vrangelnak lehetetlenségnek tűnt fel őket csupán a krími hadsereggel széjjelverni és megsemmisíteni. Ezért támadt nála az egységes bolseviki ellenes front eszméje. Sajnos Mahrov tábornok varsói missziója nem hozta meg a kívánt eredményt, a lengyelek húzták, halasztották a tárgyalásokat. Utóbbiaknak nem érdekük, hogy Oroszország hatalmas legyen, ezt Pilsudski³⁹ s vele együtt egész Lengyelország nem szeretné.

A lengyelek a bolsevisták ellen is úgy harcoltak, mint oroszok ellen, nem pedig, mint a III. Internacionálé ellen. Harctéri jelentésekben a vörösökről, mint oroszokról, a „vörös hadvezetőkről”, mint Trockij tábornokról, Bugyonnij tábornokról stb. emlékeztek meg.⁴⁰ A lengyeleken tehát meghiúsult az egységes bolsevikkellenes arcvonal eszméje: Vrangel koordinálva akart haladni a lengyelekkel. Ha a lengyelek hozzájárultak volna Vrangel ezen eszméjéhez, a nemzeti kisebbségekkel való megegyezés könnyű lett volna. Hogy a lengyelek ezen mulasztása a jövőben milyen mérvben fogja

³⁹ Pilsudski, Józef, tábornagy (1867–1935): lengyel katona, politikus. A Lengyel Szocialista Párt egyik alapítója, a modern lengyel állam megteremtője. 1918 és 1922 között a lengyel hadsereg főparancsnoka. 1923-ban átmenetileg visszavonult a politikától. 1926-ban államsínnel szerezte meg a hatalmat. Ezt követően haláláig miniszterelnök, a haderő parancsnoka és hadügyminiszter.

⁴⁰ Trockij (Bronstein), Lev Davidovics (1879–1940): zsidó származású oroszországi forradalmár, 1917-ben csatlakozott a bolsevikkhoz, kulcsszerepet játszott az októberi hatalomátvétel megszervezésében. Ezt követően előbb külügyi, majd hadügyi és haditengerészeti népbiztos, a Vörös Hadsereg egyik megteremtője. A párt KB Politikai Irodájának (a legszűkebb pártvezetésnek) a tagja. 1924-et követően Sztálinnal szemben alulmaradt a hatalmi harcokban. 1927-ben kizárták a pártból és Alma-Atába száműzték. 1929-től emigrációban élt Törökországban, Norvégiában majd Mexikóban. 1940-ben az NKVD egy akció során meggyilkolta.

Bugyonnij, Szemjon Mihajlovics, a Szovjetunió marsallja (1883–1973): a cári hadseregben lovassági altiszt, a polgárháborúban a híres-hírhedt 1. lovashadsereg parancsnoka; a hadsereg többek között részt vett a lengyel-szovjet háborúban, valamint a Krím elfoglalásában. A két világháború között a lovasság főfelügyelője, a hadseregben lefolytatott tisztogatások aktív résztvevője. 1937 és 1939 között a Moszkvai Katonai Körzet parancsnoka. A 2. világháborúban előbb frontparancsnok, majd kudarcai miatt eltávolították a harctérről. 1947 és 1953 között mezőgazdasági miniszter-helyettes.

magát megbosszulni, egyelőre beláthatatlan. Franciaország az orosz kérdésben a lengyeleknek kedvezett minden tekintetben.

Míg Vrangellal ilyen részvétlenül viselkedtek az egyes segítségre hivatott államok, a bolsevisták erőteljes támogatást kaptak a németektől. Hadseregük ma már szervezett, kiképzett, hadianyaguk sok van, sőt technikai felszerelésük sem hiányos. Kahovkánál pl. lángszórókkal dolgoztak a vörösek. A vörös hadvezetőségnek előnyére szolgált a hadműveleteknél a központi helyzet, amely megengedte csapateltolásokat gyorsan (már amennyire az orosz vasutak teljesítőképessége ezt megengedi) eszközölni. [sic] A lengyel arcvonalról sok csapatot átvittek a déli hadszíntérre. (Nem igaz az angoloknak az a híresztelésük, hogy a krími katasztrófa a lengyel békekötés nélkül is megtörtént volna, s hogy a nyugati arcvonalról a bolsevisták nem toltak át erőket a déli hadszíntérre.) Az angolok az orosz kérdésben a németekkel egy nézetben vannak. Csak egy cári vagy egy bolsevik Oroszországot támogatnak, mert egy demokrata Oroszország feltétlenül Franciaország pártján van. A cári Oroszország Lengyelországot leigázná, s ezzel Franciaország keleti szövetségét liquidálná. Ez Németországnak kellemes és Anglia sem ellenzi, miután nem jó szemmel nézi Franciaország hatalmát. A bolsevik Oroszország területi kérdésben szintén imperialisztikus alapra helyezkedik. A valódi, vérbeli monarchisták a franciákat nem szeretik, franciabarátok a kadetok (földbirtokosok), akiket azonban destruktíveknek tartanak, akik a zsidóknak akartak már békében is előjogot szerezni. A valódi monarchisták, Kolcsak a japánokkal, Gyenyikin az angolokkal tartott. A világháborúba az akkor erős kadetpárt rántotta bele az országot. (Eléggé szidják őket a szélső és mérsékelt monarchisták.) (Magyarországnak csakis a cári Oroszországgal lehet tartani, melynek programja: 1) minden hatalmat a cárnak, 2) minden földet a földműveseknek, nem pedig a pánszláv-demokrata Oroszországgal.)

Taktikai hibák. Szlascsev tábornoknak talán azt az egy hibát lehet felróni egész forradalmi ténykedése alatt [sic], hogy időt engedett a bolsevistáknak, hogy Kahovkát hídfővé építsék ki. Ez pillanatnyilag nagy hátránynak nézett ki a fehér hadsereg részére, de végeredményben nem mondható végzetes hibának. Kahovka akkor lett volna aktuális, ha Vrangelnak a lengyelekkel való összeköttetésre kellett volna sietni (ha egységes antibolsevista arcvonal képződött volna). Mivel erre nem került sor, Kahovka megerősítése nem játszott döntő szerepet. Teljesen magára hagyva a krími hadsereg nem győzhetett, akár meg volt erősítve Kahovka, akár nem.

A vörösek a lengyel arcvonalról a hadműveletek befejezésével egy 100 000 emberből álló hadsereggel támadták meg Vrangelt. A 100 000 emberből legalább egy negyedrészt, 25 000 lovas volt. Ennek a támadó hadseregnek az állományában harcolt Bugyonnij lovassága is mintegy 10 000 fő állománnyal, jól felszerelve, rendbehozva. A gyalogság a legjobb és legmegbízhatóbb alakulatokból volt összeállítva, internacionalistákból. Teljesen ki volt pihelve. Vrangel hadserege ezzel szemben: nem volt megbízható elemekből összeállítva, a pótlás legtöbbször vörös foglyokból állott, már 5 hónapja egyfolytában harcban állott, fáradt volt, harcoló állománya nem tett ki 30 000 embert. Egy offenzívára tehát képes volt, de egy defenzívát nem tudott kitarítani. A vörösök a támadást három irányból indították: Kahovka, Alekszandrovszk és Belegi irányából. A fáradt fehér csapatok létszámban és felszerelésben rosszabb helyzetben lévén, nem állták ki az erőteljes támadást, megroppantak és egy hét alatt kiürítették az egész Krím feletti megszállva tartott részt (Észak-Tauriát), és a Perekop-Szivasi vonalra vonultak vissza. Bugyonnij erőteljes támadást indított, és el kell ismerni, hogy Bugyonnij eddig már történetet adott a vörös lovasságnak. Ezt öreg cári

lovastisztek is elismerték (Barbovics, Babijev⁴¹ tábornokok etc.) Rögton a támadás első napján felmondta a szolgálatot a 42. doni ezred, s egy része a bolsevistákhoz pártolt át, másik része géppuskákat hátrahagyva megfutamodott. A visszavonulás sok áldozatba (különösen foglyokba) került, s nem volt programszerű. A helyzet sokszor kétségbeejtő volt. A jobbszárnyat az elvágás Perekoptól és a fogságba jutás fenyegette. Vrangel maga kint volt az arcvonalon, sokszor az első vonalban, de ez sem segített, ő volt az egyedüli lángoló alakja az ellenforradalomnak, pedig még sok ilyen alakra lett volna szükség. Midőn Bugyonnij már Csongárnál volt, a jobbszárny háta mögött (a legkritikusabb helyzet), Vrangel rádiótáviratot adott le helyettesének, Krivoseinnek Szevasztopolba: lehet, hogy sikerül a hadsereget szerencsésen a Krimbe átvezetnem. (Ez nem került nyilvánosság elé.) Egy részét sikerült is átvezetni. Sok csapat (ami oroszoknál mindig előfordul visszavonulásnál) annyira elvesztette reményét, hogy nem hitt a Krim tarthatóságában, nem foglalta el az állást Perekopnál és a „francia hajóra” sietett [sic]. A vörösök is elbolondították a fehér legénységet azzal, hogy „nem hagyunk titeket hajóra ülni, elvágjuk a visszavonulástokat, a Taman félszigetről katonaságot dobtunk át a Krimbe, már a hátatok mögött van stb.” röpcédulákat terjesztettek széjjel ilyen tartalommal, s minden módot megpróbáltak, hogy megkönnyítsék maguknak a hadicél elérését. Észak-Tauriában sok milliót érő élelem, ruházat, fűlszerelés maradt vissza, melyet Vrangel parancsa értelmében vissza kellett volna szállítani (a 6. oldalon szó van róla), s ott maradt az egész aero-park Melitopoltól délre. Az aero-parknál éltek a repülőtiszték hozzátartozói is (legtöbbnyire Szovjetországból menekültek), akiket aztán a bolsevisták kardjukkal összevagdaltak, nőket és gyerekeket egyaránt. Vrangelnak mégis sikerült a perekopi állásokat (az egész perekopi szoros 7 km széles) megszállatni, s ellenállni. A bolsevistáknak is szabályozni kellett a pótlást, ételmezést stb., sok csapatuk kifáradt, hisz egy hét alatt még harc nélkül is nagy teljesítmény Észak-Tauriából Perekopig érni. Vrangel nyomban hozzáfogott az ellenállás megszervezéséhez. Kutjepovnak kellett az első védelmi vonalat megszállni, átmenetileg tartani, s aztán a fő védelmi vonalra visszavonulni. Kutjepov nem teljesítette ezt a parancsot, az első vonalban maradt addig, míg a vörösek oldalról megtámadva ki nem verték onnan. A perekopi állásharc első napjaiban, még mielőtt Kutjepovot az első vonalból kiverték, ünnepelték a vörösök a bolsevista uralom 3. évfordulóját (1917. okt. 25. – 1920. okt. 25-ig orosz naptár szerint). Ez alkalommal ultimátumot küldtek Vrangelhez, melyben felszólították, hogy hagyja abba a testvérharcot, s amnesztiát ígértek a fehéreknek eddigi „bűneikért”.⁴² Az ultimátum nem került nyilvánosság elé, s válaszatlan maradt. Ezután kezdődtek

⁴¹ Babijev, Nyikolaj Gavriilovics, altábornagy (1887–1920): lovassági tiszt, 1918-ban csatlakozott az Önkéntes Hadsereghez, részt vett az első kubáni hadjáratban. 1920 szeptemberében az észak-tauriai harcokban egy lovassági támadás során halálos sebet kapott.

⁴² Az említett ultimátumot 1920. november 11-én a Vörös Hadsereg krími hadműveleteit irányító Mihail Frunze saját szakállára vagy maximum a front haditanácsával egyeztetve küldte a fehéreknek. A magukat megadóknak amnesztiát ígért, illetve mindenkit biztosított arról, hogy szabadon elhagyhatja Oroszország területét, ha becsületszavát adja, hogy a jövőben nem harcol a szovjethatalom ellen. Lenin Frunzéhez intézett táviratában már másnap elégedetlenségének adott hangot a feltételek kapcsán: „Csak most értesültem Vrangelnak tett ajánlatáról. Mőfőlelt meg vagyok lepve a feltételek határtalan engedékenységé miatt. Ha az ellenfél elfogadja őket, akkor biztosítani kell a flotta tényleges birtokbavételét, és egyetlen hajót sem szabad kiengedni. Ha nem fogadja el ezeket a feltételeket, akkor szerintem nem szabad őket többet megismételni és kíméletlen leszámolásra van szükség.” (Karpov, N. D.: Krim – Gallipoli – Balkani. Moszkva, „Russzkij puty”, 2002. 8. old.)

a döntő harcok, amelyeket a polgárháború alatt még nem láttak, de amire a vörösök már régen készültek. A Krímet, ezt a várszerű, bevehetetlen földet hagyták a vörösök utoljára maguknak. Sok vért szántak rá, de még többet követeltek bosszúként, s minden csepp vér, amely áldozatként folyt el a Krímben a vörösök benyomulása után, tradíciójukhoz hű maradt hazafiak vére volt.⁴³

Vrangel tábornok tiszteletreméltó alakja példaképpen fog szerepelni Oroszország történetében. Hazaszeretében, önfeláldozásban eddig őt fel nem múlta senki.

Ezzel végleg eltűnt az ellenforradalom lámpája, mely még a Krímben pislogott.

Az utolsó napok és az evakuáció

Kutyepov tábornok az első védelmi vonal elvesztése után a fő védelmi vonalra vonult vissza. Azon körülmény, hogy a tábornok az első vonalat nem harc nélkül adta át (mert parancsa volt csak átmenetileg tartani), hanem onnan kiverték, rossz hatással volt a legénység kedélyhangulatára. A bizalom vele szemben mindinkább csökkent. A bolsevisták az ultimátumban megadott határidő után általános támadást intéztek a perekop-szivasi erősített vonal ellen. Sok mindenféle kaliberű ágyút vontak össze. A legjobb tüzéralakulatok lötték a perekop-szivasi megerősített vonalat, matrózokból állt a legénység. A helyzet mindig és mindig kritikussabb lett, az újságok is állandóan „feszült” helyzetről írtak. A vörösek újabb megerősítést kaptak, s a természet is mint-ha Vrangel ellen szövetekezett volna: befagytak a csongári átjárók. Már nagyon régen nem történt az meg, hogy a Krímben fagy és hóesés lett volna, [mint] 1920-ban. A természet is kedvezett a vörösöknek. A bolsevisták a fő védelmi vonalat nem előlről, hanem ezt is oldalról vették be. Ezen kritikus napon vette át Szlascsev tábornok a hadseregarancsnokságot. A tábornoknak volt már útlevele, hogy Ukrajnába utazzon, az ukrán hadsereg főparancsnokságát átvenni, több tiszt kívánságára elállt ettől a tervtől, s átvette a hátráló krími hadsereg főparancsnokságát. A Krímet azonban a bátorságáról híres Szlascsev nem tudta megmenteni, csodákat nem lehetett tőle sem várni. Egypárszor még ellenállt a megmaradt katonaság, aztán visszavonult Szimferopol irányába, s onnan Szevasztopolba. Itt sikerült kb. 20 000 katonát behajózni (a hadrakelt sereg állományából). Egy kis csapat (1500-2000 ember) Kercs irányába hátrált, remélve azt, hogy Kercset természeti fekvésénél fogva védhetik egy ideig, s ide is bejuthatnak a hajók értük, s Kercsből sokkal rendszeresebben folyhat az evakuálás, mint Szevasztopolból, ahol annyi polgári menekülő akart hajóra szállni. A kercsiek azonban elszámították magukat, mert oda nem mentek hajók értük, s azok a

⁴³ A spontán és intézményesített terrornak a Krímben tág becslések szerint 50-100 ezer áldozata volt. A terror spontán fázisa rögtön a Vörös Hadsereg egységeinek bevonulásával kezdődött, amikor Szimferopolban, Szevasztopolban, Jaltában és másutt a magukat megadó, fogságba esett fehér tiszteket, katonákat a nyílt utcán lemészárolták. A megtorlás intézményesítése a Kun Béla, Georgij Pjatakov, Rozalija Zemljacska összetételű trojka nevéhez fűződött. Kun Béla a Krími Forradalmi Bizottság elnöke volt, amely a félsziget elfoglalását követően a teljhatalmat gyakorolta a területen. A terror nem csak a Vrangel-hadsereg egykori tisztjeit, katonáit sújtotta, de a polgárság, az értelmiség, papság, vállalkozók soraiból is sokan áldozatul estek. Végül Moszkvában is megelégtették Kun Béla ámokfutását és visszahívták a Krímből. (Szkolov, Dmitrij: Revkomi Kríma kak szredsztvo oszusesztvleniya polityiki masszovovo tyerrora. In: Almanah „Belaja gvargyija”. 10. sz. Moszkva, Poszev, 2008. 242–244. old.; http://ruskline.ru/analitika/2009/11/13/revkomy_kryma_kak_sredstvo_osuwestvleniya_politiki_massovogo_terrora/ [a le-töltés időpontja: 2013. április 28.]

kis hajók, melyek a kikötőben állottak, nem voltak berendezve hosszabb ideig tartó tengeri útra, úgy hogy ezen kis csapat teljesen magára hagyatva maradt a Krímben.

Az utolsó napokban polgári illetve mögöttes országrészbeli közigazgatásban is változások álltak be. A polgári közigazgatás teljesen megszűnt. A mögöttes országrész (ez csupán a Krím-félsziget volt már) minden tekintetben a „mögöttes országrész katonai parancsnokának”, Szkalen tábornoknak volt alárendelve.⁴⁴ Ezen parancsnokság szintén az utolsó napokban alakult és feladata volt a mögöttes országrészben a rendet fenntartani, s az evakuáláshoz minden előkészületet megtenni. Szkalen rögtön ostromállapotba helyezte a Krímet, tartva attól, hogy a lakosság lázongani fog, amint azt már eddig is tapasztalták a visszavonulásnál a polgárháború alatt; erre azonban nem volt szükség, a lakosság[on] inkább nyomott hangulat, mint öröm vett erőt a vörösek közeledésére. A zöldek elleni csapatokat is megerősítették, nehogy ezek kibújva rejtekeikből pánikot idézzenek elő a Dél-Krímben. A zöld mozgalom⁴⁵ eléggé el volt terjedve, annyira, hogy a hadügyminiszter rendeletet adott ki, melyben szabályozta a zöldek ellen harcoló csapatok helyzetét. Ezen rendelet szerint a zöldek ellen harcoló csapatok ugyanolyan ellátásban s illetményben részesítendőek, mint a vörösek ellen harcoló alakulatok, s a tiszteknek a szolgálati idő éppen úgy számítandó (1 év – 3 évnek), mintha a rendes bolsevikiek elleni fronton harcolnának. A zöldek elleni csapatoknak a parancsnoka egy ideig ismerősöm, Kovalinszkij gárdaezredes volt.⁴⁶ Érdekes, hogy a vörösek háta mögött is vannak zöldek, ezek a bolsevisták ellen vannak, s épp úgy háborgatják őket, mint a fehérek háta mögött alakult zöldek a fehér és a krími hadsereg háta mögött alakultak vörösek voltak. [sic – a mondat második felének ebben a formában nincs értelme.]

Az utolsó napokban a krími pénz teljesen elértéktelenedett. Az utolsó két napon alig volt már nyitva üzlet. Az újságok is 1500 rubelre mentek fel. Az evakuálás első napján egy azelőtt 8000 rubeles ebéd 35 000 rubelbe került, s így minden. Szevasztopolban nagy volt az izgatottság. Állandóan érkeztek tisztek az arcvonalról, akik családjaiknak akartak helyet biztosítani a hajóra. Ezek egyszerűen otthagyták csapatjukat. Általában minden hatóság stb. felmondta a szolgálatot. Nem volt észlelhető az a bizonyos sovinizmus, ami pl. a lengyeleknél volt észrevehető, midőn a vörösek Varsó alatt állottak. A tisztek, bírák, hivatalnokok mind tudták, hogy nem hagyják őket ott a franciák, s utolsó erőfeszítés helyett teljesen elvesztették energiájukat. A bolsevisták állottak már összeroppanás előtt, amikor Kolcsak a Volga partján állott, és Gyenyikin is előretört. A vörös mögöttes országrészbeli hivatalok és szervek éppen ekkor fejtett[ek] ki erőteljes agitációt, s ekkor voltak teljesen tetterősek, initiativek

⁴⁴ Helyesen: Szkalon, Mihail Nyikolajevics. Életrajzi adatait lásd a dokumentumközlés első részében.

⁴⁵ Zöld mozgalom: gyűjtőfogalom, jórészt paraszti vagy kozák bázisú, ideológiájában anarchista töltetű fegyveres mozgalmakat és csoportokat neveztek így, amelyek egyaránt harcoltak a fehérek, a vörösök vagy éppen a külföldi csapatok ellen, de ugyanígy alkalmi szövetséget is köthettek egyik vagy másik erővel. A zöldeket egyfajta harmadik erőnek is szokták tekinteni a polgárháborúban. Ezen csoportok egy része a mozgalom erőteljes anarchista töltete miatt a zöld mellett vagy helyette zászlaján a fekete színt is használta. Funkciójukat tekintve is széles skálán mozogtak, lehetnek a helyi lakosság önvédelmi osztagai, vagy a környéket rettegésben tartó közönséges rablóbandák. Az egyik legismertebb „zöld vezérnek” Nyesztor Mahnot szokták tekinteni, aki épp a Krím elfoglalása előtt kötött szövetséget a bolsevikokkal, így egységei a vörösök oldalán részt vettek a félszigetért folytatott harcokban.

⁴⁶ Kovalinszkij, Dmitrij Alekszejevics, ezredes (?–1920): gárdatiszt, lovassági osztály- majd ezredparancsnok, 1920 októberében a Rozsgyesztvenszkijnél folyó harcokban elesett.

cselekedeteikben. Fennáll azonban az a körülmény, hogy a vörösöknek, akik exponálták magukat a bolsevizmusért, nem lehetett volna sehova menekülniök, s a bolsevizmusért igen sokan exponálták magukat, pl. a matrózok, kiknek létszáma a vörös hadseregben 40 000-re megy fel, s kik mind elszánt emberek. Azonkívül sok munkás, külföldi stb. Ezek még akkor is harcoltak volna, ha már csak Moszkva van a kezükben, mert mindenképpen el kell pusztulniuk, ha a vörös uralom megbukik.

Az evakuáció máskülönben Jaltán volt a legrendetlenebb. Itt sok gazdag burzsuj (ahogy őket most Oroszországban nevezik) nagy pánikot idézett elő. Szevasztopolban most nyugodtabban folyt a hajóraülés. A franciák éppen lőszert szállítottak Vrangelnek, és ezekről a lőszerszállító hajókról a rakományt (muníciót) már nem is rakták ki, hanem rögtön menekülteket ültettek föl. Az evakuációnál közreműködtek a volt osztrák-magyar kereskedelmi tengerészeti „Szeged” és „Corvin” nevű hajói (francia zászló alatt). Tudomásom szerint kb. 50 hajón 120 000 ember érkezett Konstantinápolyba. Csak orosz és francia hajók állottak rendelkezésre. Hajótér roppant szűken volt, s az ellátás igen gyenge. A „Sziam” nevű hajón (amelyen érkeztem Konstantinápolyba) kb. 2500 ember volt, és ezenkívül lőszer, melyet Vrangelnek hoztak. Normális csapatszállításnál erre a hajóra legfeljebb egy gyalogos zászlóalj (1000 ember) ültettek volna fel. Az út Konstantinápolyba két napig tartott, s itt még 8 napig állottak a hajók sárga zászló alatt (egészségügyi zárlat). Ez alatt az idő alatt a hajón ülők meleg ételt egyszer sem kaptak, hanem 4 ember kapott naponta egy doboz konzervet és két kis darab kétszersültet. Sokan már elégedetlenkedni kezdtek, hogy inkább maradtak volna ott, nem szenvednének ennyit stb. A hajókra nem felejtettek el bolsevik agitátorok is beszállni, akik azután híreket terjesztettek, hogy az entente végleg elismerte Szovjetországot, megindult a kereskedelem, diplomáciai összeköttetést felvették stb. Ráműtettek arra, hogy a menekültek mindig így fognak szenvedni a további időn is majd, az entente-től jót nem lehet várni. A „Sziam” hajón hallottam még, hogy Besszarábiát visszacsatolták Oroszországhoz, a lengyelek visszavonultak ethnografiai határaikra stb. Sok olyan kétes múltú egyén is került a hajóra, akik bátran maradhattak volna a Krímben, semmi bántódásuk nem lett volna. Egy Perlin nevű zsidó órás pl. azért menekült, mert az Alekszejev tábornokról elnevezett hadosztálynak plaketteket gyártott. Lopások napirenden voltak. Hol egyiknek veszett el egy kis csomagja ennivalóval, másik feltörve találta kofferjét és értékes dolgok hiányoztak, pedig nem volt egy talpalatnyi hely, amely üres lett volna, s ne lehetett volna mindent észrevenni. A menekültek közül sokan azzal mentek el a Krímből, hogy megvárják, míg Szovjetországban lecsillapodnak a kedélyek, felhagynak a vérengzéssel és elfelejtik a polgárháborút, s azután Lengyelországban, Litvánián keresztül visszatérnek valahogy.

Szevasztopolban rengeteg sok szövet, az amerikai segélyakció raktára, melyben sok élelmiszer és gyógyszer volt, maradt vissza. Úgyszintén hadianyag, páncélvonalok, páncélautók, tankok, melyeket nem volt idő megsemmisíteni. A tengerparti városokban sok dohány, gyümölcs, bor várt exportálásra, s ez mind a vörösök kezébe került. Nem hiába mondják a vörösök, hogy „zsiros falatok maradtak nekünk a fehérek után.”

A menekültek helyzete

Az evakuáltak helyzete direkte kétségbeejtő. A franciák nem voltak elkészülve ennyi menekültre. Mindnyájukat Konstantinápoly közelében elhelyezni lehetetlen volt, mert

ott még sok menekült maradt a Gyenyikin-evakuáció óta. A terv tehát az volt, hogy a hadrakelt sereg evakuált csapatait és a polgári menekültek egy részét Törökországban fogják elhelyezni, s a többit nem is szállítják le a hajóról, hanem a Balkánon, a szláv államokban fogják elhelyezni. Konstantinápoly városban csak a külföldi honosokat, akiket az egyes követségek kikértek, s azon oroszokat engedték, akiknek vagyonos ismerőseik vagy rokonaik voltak, akik kötelezték magukat arra, hogy az evakuálnak lakást és ellátást biztosítanak. Az oroszok, kik Konstantinápoly közelében fekvő táborokba kerültek keserves sorsba jutottak. San Stefano táborban a menekültek sátrakban és hideg, nedves barakkokban laktak. Konyhájuk, még én ott voltam, nem volt (4 napig voltam a táborban). Meleg ételt vagy teát csak akkor főzhetek maguknak, ha volt saját spiritus forralójuk. A városba nem szabad bemenni, drótsövénnyel van elzárva a tábor, s állandóan figyelnek. Sokan mégis kiszöktek, mert az éhség kényszerítette őket erre. Egy néhányan sikerült megszökni, de akit észrevettek, azt rettenetesen összeverték a színes franciák.⁴⁷

San Stefanon kívül még Kadrikojban, Tuzlán (angol tábor), a Prinkip szigeteken voltak polgári internáltak elhelyezve. A hadrakelt sereg katonaságát Gallipoliban, Çatalca-n és Konstantinápolyban helyezték el kaszárnyákban (Elmenetelem napján hallottam, hogy Lemnoszon is lesz tábor). Vrangel tábornoknak a „Kornilov” hadihajón volt a főhadiszállása.

A menekültek további sorsáról nem tudott biztosat mondani senki. Hírek keringtek, hogy a tiszték beléphetnek a francia idegenlégióba, mint közkatonák. Aztán, hogy légió fog alakulni orosz menekültekből Kemal pasa ellen. Sok tiszt várta ezt, hogy beléphessen majd ebbe a légióba, s aztán hogy átfuthasson Kemalhoz, hogy megboszszulhassa magát az entente-on. Vrangelnak az volt a célja, hogy a háborút folytatni fogja, s a hadsereg újjászervezéséhez kérte az entente beleegyezését. A párizsi minisztertanács döntése erre vonatkozólag elutazásom még nem volt meg. Mindazáltal Vrangel hozzáfogott a hadsereg szervezéséhez, s az első csapat Gurszkij-Han ezredes alatt újra megalakult. A legénység a Vrangel-sereggel mohamedánokból állt. A doni kozákok néhány csapata nem bomlott fel, és egészben átjött. Gurszkij-Han félezrede Konstantinápolyban volt elhelyezve. Az ellátás, elhelyezés rossz volt, s a mohamedán katonaság megtalálta a kapcsolatot Kemal konstantinápolyi missziójával. Itt elmondták szomorú sorsukat, mire a törökök kérték a franciákat, hogy a Vrangel-hadsereg mohamedánjait adják át nekik, s ők minden továbbirol gondoskodni fognak. Egyúttal egy küldöttség jelent meg Gurszkij-Han-nál, mely kijelentette, hogy nacionalistáknak érzik magukat mind a háromszázan, s Kemalhoz akarnak menni, s felszólították Gurszkijt, hogy ő is jöjjön velük, legyen továbbra is a vezetőjük. Gurszkij azonban rögtön sietett ezt br. Nolken vezérkari ezredesen⁴⁸ keresztül a franciáknak tudomására hozni, akik aztán megtették az óvintézkedést, hogy a félezred ne pártolhasson át Kemalhoz, s valószínűleg elvették az egész csapatot valamely messzebb eső büntetőtáborba. Konstantinápolyban ülést tartottak az ukrán pártok, melyen elhatározták, hogy szintén nem adják fel a harcot a vörösek ellen, és Szlascsev tábornoknak ajánlották fel

⁴⁷ A tengerszorosok térségében állomásozó francia alakulatokban elsősorban gyarmati, főleg szenegáli katonák szolgáltak.

⁴⁸ Valószínűleg Nolken, Alekszandr Ludvigovics, báró, vezérőrnagy (1879–1958): katonatiszt, az 1. világháború végén a 9. hadsereg főszállásmestere. 1918-tól az Önkéntes Hadsereg majd a Déloroszországi Fegyveres Erők kötelékében. Többnyire a külföldi missziók mellé volt beosztva. 1920 után emigrációban élt, előbb az SZHSZ Királyságban, majd Franciaországban.

az ukrán hadsereg szervezését. A cél az volt, hogy Konstantinápolyban az entente engedélyével egy pár ezer emberből állósereget alakítsanak, ezt átszállítsák Ukrajnába, s ott egyesülnek a meglévő csapatokkal, melyek széjjelszórva harcolnak a Dnyeper jobbpartján a vörösök ellen. Hogy mennyire sikerült Vrangelnak és Szlascsevnek az entente-tal megegyezni, és az engedélyt kivívni a hadseregek felállításának megkezdése [sic], nem tudom, mert éppen a tárgyalások folyama idején utaztam el Konstantinápolyból. Az utolsó napon azt beszélték, hogy Vrangel nem kapott engedélyt a polgárháború folytatása céljára hadsereget szervezni, ellenben Szlascsev megkezdte az ukrán hadsereg felállítását, mert az entente elismeri a Dnyeper jobbpartja menti ukrán államot. E hír valódiságáról meggyőződni már nem volt időm.⁴⁹

Úgy a polgári, mint a katonai menekültek anyagilag is rossz helyzetben voltak, miután valutája a legkevesebbnek volt, s a Vrangel-pénz teljesen értékét veszítette. Két-három török líráért egymillió Vrangel-pénzt adtak. Sokan a még megmentett ékszereket adták el nevelésesen olcsó áron üzereknek, csak hogy borzasztó helyzetükön, éhségükön kissé javítsanak. A franciák kilátásba helyezték, hogy a helyzet majd javulni fog, csak várni kell, míg ezt a menekült ügyet megszervezik és végleg szabályozzák. Úgyszintén megígérték, hogy iskolát is fognak felállítani a menekült tanulók számára, úgy, mint Szerbiában.

A menekültek mindenestre igen bizonytalan jövő előtt állanak, többen akarnak visszatérni Oroszországba, csak megvárják, míg a polgárháború feledésbe megy.

...⁵⁰

Taktikai észrevételek a polgárháborúról

A polgárháború alatt éppen úgy kifejlődött egy új harcmodor, mint a világháborúban. Csak hogy ez a harcmodor nem haladás a háború technikájában, hanem egy visszatesés. Míg a világháborúban az egyes hadseregek technikai eszközök minden fajtájával fel voltak szerelve, a polgárháborúban ezzel igen gyéren találkozunk, a világháborúban a gyalogság vitte a főszerepet, a polgárháborúban a lovasság, a világháborúban az ágyúk vezették be a harcot s jó tűzérséghez volt kötve a győzelem, a polgárháborúban a tűzérség másodlagos szerepet játszott, a géppuskaharc hozta a döntést s fejlődött ki nagyon. A hadtáp, mely nélkül a mi fogalmunk szerint nem létezhet harcoló sereg, másodrendű, sőt még alacsonyabb szerepet játszott.

A harci erények megszűntek. [A] bátran harcoló ellenséget, ahelyett, hogy kitüntetésben részesítenék, összekaszabolják, a gyávat megvetés helyett dicsérik. Egy különös harcmodor fejlődött azonban ki a lovasságnál. Oroszországban „lovass hadsereg” taktikai egységekkel találkozunk. [A] Bugyonnij-lovasshadsereg 10-12.000 lovast

⁴⁹ Csak a hír első, Vrangellel kapcsolatos része felelt meg a valóságnak. A franciák és angolok nem mutattak hajlandóságot a tisztázatlan jogi státuszú, állam nélküli hadsereg fenntartására. Elzárkóztak Vrangel mindhárom olyan javaslatától, amely lehetővé tette volna a hadsereg további foglalkoztatását és egyben tartását: 1) az orosz haderő részvétele Konstantinápoly és környéke szövetséges megszállásában; 2) az alakulatok átszállítása a lengyel frontszakaszra, ahol Vrangel az ellenségeskedések kiújulásával számolt; 3) az egységek eljuttatása a Távol-Keleten még harcoló Grigorij Szemjonov atamánhoz. (Karpov, 2002. 65. old.)

⁵⁰ Terjedelmi okokból a jelentésből elhagytam azokat a részeket, ahol Purjesz György a szibériai helyzetről, az éppen megszűnt lengyel frontról, az ott lévő alakulatok helyzetéről számolt be, mivel itt értesüléseit jórészt hallomásból, többszörös áttétellel szerezte; valamint egy hosszabb eszmefuttatást az agitáció szerepéről Oroszországban.

számlál. Ezek teljesen önállóan, gyalogság és tüzérség nélkül működnek. Igen sok géppuskájuk van. A lovassághoz feltétlenül megbízható elemeket vesznek csak fel. A fegyelem minden tekintetben jó, s minden egyes lovas önállóságra van nevelve, kis csapatok (század, félé század) is, ha önállóan működnek, több géppuskát kapnak. Tűzharcban kevésbé vannak kiképezve, a karabéllyal nem jól bánnak, de annál intenzívebben vannak kiképezve a karddal. A géppuskákat a szárnyukon állítják fel, sokszor csupán a kezelő legénység marad mellettük, fedezet nélkül, legfeljebb elvesztenek egypár géppuskát, ha nagy túlerő ellen harcolnak.

Lovasság attakja tűzharcra kifejlődött gyalogság ellen mindennapos jelenség, s rendszeren a gyalogság vereségével végződik. Ilyenkor gyalogság követi a lovasságot, amely a szétvert ellenséget lefegyverzi, hogy az a tovább előretörő lovasság mögött újra össze ne szedje magát. A lefegyverzés teljes kirablással jár. Ezután sorba állítják a fogságba jutott csapatot, s pl. a fehérek az összes zsidót, matrózt, politikai megbízottat, kínait, s a vörösek a fehér tiszteket lövik agyon. Géppuskások bármely oldalról fogságba jutás esetén kivégeztetnek, éppúgy mint a páncélvonat, vagy autó teljes személyzete. A kivégzést, ha lovasok végzik, legtöbbször karddal hajtják végre. Sokkal feszültebb a helyzet, ha lovasság lovasság ellen harcol. A géppuskák még harcra fejlődés előtt megszólalnak. A rajtacsapás nem hamar következik be, a manőverírozás elég hosszadalmas. A visszavonuló azonban feltétlenül elveszít néhány géppuskát. A lovasság az össze nem függő arcvonal miatt sokszor az ellenség háta mögé kerül s a magasabb parancsnokságokat teszi tönkre. Ezért a polgárháború alatt a magasabb parancsnokságok a rajvonuláshoz egész közel tartózkodtak, s ott is a törzsszázadok, melyek által biztosítva voltak, többszöri harcban keveredtek a benyomult lovasság ellen [sic]. Az arcvonalhoz közel azonban más csapatok is álltak rendelkezésre, s könnyebben liquidálhatták a benyomuló ellenséget. A tartalékok nem messze a rajvonulástól voltak elhelyezve. Lovas reid-ek⁵¹ nap-nap után érték egymást, s itt is a fehérek a rangjelzést levéve operáltak a vörösek háta mögött (mivel ezeknél nem volt [sic – Purjesz megjegyzése ebben a formában nehezen értelmezhető]), a vörösek rangjelzést felvarrva kerültek a fehérek háta mögé. Ha az ellenség megtört, sokszor 25-30 km-t is lehetett előrenyomulni, míg aztán az ember újra ellenállásra talált.

A gyalogság többször a legmegbízhatóbb elemekből állott (kivéven a vörösekénél a gyalog matróz és munkászászlóaljkat és a kínai alakulatokat, melyek messze álltak a világháborúbeli gyalogságtól). De nem is volt nagy szükség rájuk, mert a lovasság a földérintéstől kezdve mindent maga végzett. Előrenyomulásnál, hogy ki ne fáradjanak (ha 25-30 km-t kellett előre menni) sokszor szekereken szállították őket, s ekkor egy zászlóalj egy hosszú szekérszlopot alkotott. Azonban úgy is megtörtént, hogy 4-5 napig nem érték el az előrenyomuló lovasságot. [sic]

A tüzérség szintén oly lassan haladt, mint a gyalogság, s a mozgóharcban keveset működött. Ha a harc kissé megállapodott, akkor került ágyúharcra a sor. A vöröseknek állandóan több tüzérségük volt az arcvonalban, mint a fehéreknek, s jobban is működött, különösen a matrózok által kezelt tüzéralakulatok, sokszor a visszavonulást fedezték, holott a fehérekénél az volt a jel a visszavonulásra, ha az ágyúkat visszavonták. Tény azonban, hogy a vörös tüzérségnél német, magyar, osztrák, bolgár, szerb stb. tüzérek is működtek, akiknek ügyességét el kell ismerni.

A technikai csapatok is másodrendű jelentőséggel bírtak, de kevés ilyen is volt. Dolguk csak akkor akadt, ha valahol valamilyen hidat robbantott fel a visszavonuló

⁵¹ lovassági portyák, rajtaütések

ellenség, s erre keveset került sor. Az első komoly megerősítést a fehér technikai csapatok készítették Perekopnál.⁵² Ez előtt sehol sem végeztek komoly megerősítést, nem is volt állásharc. Lángszórókkal egyszer dolgoztak, a vörösek Kahovkánál.⁵³ Többször vezettek páncélvonatok s autók harcát egymás ellen, s különösen üldözésnél vették sokszor igénybe a könnyen járó páncélautókat.

Az orosz vörös hadseregről tett észrevételeim általában arra engednek következtetni, hogy a vörösök csak olyan területeket tudnak elfoglalni, ahová ügyes, vállalkozó szellemű lovasságukkal be tudnak hatolni. Olyan terület[ek], amelye[ke]t csak technikai eszközök[kel] és kipróbált gyalogsággal lehet elfoglalni, általuk bevehetetlenek. Magyarország régi határain belül a mai szovjet hadsereg részére bevehetetlen. A magas Kárpáti hegyláncoknál megakadna a szovjet hadsereg előrenyomulása, mert gyalogsága nincs azon a fokon, hogy egy komoly ellenséget le tudna verni olyan előnyös védelmi vonalról, mint a Kárpátok, s lovasság részére a terep járhatatlan.

Ha [a] tisztek és [a] legénység a helyükön vannak, nem rettenetes nekünk a bolsevik hadsereg, dacára túlerőjének. Természetesen a régi határvonalat kell elfoglalnunk, ha arra kerülne sor.

...⁵⁴

⁵² Perekop: a Krim félszigetet a szárazfölddel összekötő földnyelv illetve az itt lévő egykori település neve. Az itt húzódó perekopi, vagy más néven török sánc egy évezredek óta meglévő védelmi vonal volt. Alapját a földnyelvet keresztülszelő körülbelül 11 km hosszú, mintegy 18–20 m mély árok jelentette, amihez a különböző korokban földsáncból, kőből erődrendszert és más műszaki létesítményeket építettek. A polgárháborúban erre támaszkodva a fehérek 1919 őszétől árokrendszerből és szögesdrót-akadályokból álló, hármas tagolású védelmi vonalat építettek ki. Hasonló védelmi vonalat hoztak létre a perekopi erődítések kikezdésére alkalmas csongári szakaszon is. Ezek leküzdése a Déli Front csapatainak komoly véráldozatba került, a harcok közben Perekop városa teljesen elpusztult, megszűnt létezni.

⁵³ A kahovkai hídfő szerepéről lásd a dokumentumközlés első részét.

⁵⁴ A jelentés végéről elhagytam a Kemal-mozgalom helyzetével kapcsolatos részt, mivel az nem kötődik szorosan az oroszországi, krími eseményekhez.